ACADEMIA ROMÂNĂ

GERUSIA DIN CALLATIS

DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

CU O STAMPĂ

EXTRAS DIN:
ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
Seria II. — Tom. XXXIX.
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

BUCUREȘTI
LIBRĂRIILE SOCEC & Co., C. SFETEA, PAVEL SURU
1920.

Prețul 3 lei

Analele Societății Academice Române. — Seria I:

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

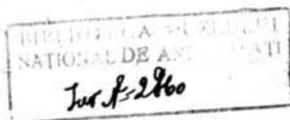
Analele Academiei Române. Seria II: L. B.

Tom. I—X. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1879—1888.
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1878—1888 . . . . 2 —
Tom. XI—XX. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1888—1898.
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1888—1898 . . . . 2.—
Tom. XXI—XXX. — Desbaterile și Memoriile Academiei în 1898—1908.
Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1898—1908 . . . . 2.—
Tom. XXXI. — Desbaterile Academiei în 1908—9 . . . . 5.—
» *XXXI.—Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 10.—
» *XXXII.* — Desbaterile Academiei în 1909—1910 . . . . 5.—
» *XXXII.* — *Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 14.—
» *XXXIII.*—Desbaterile Academiei în 1910—1911 . . . . 4.—
» *XXXIII.—Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 12.—
» *XXXIV.*—Desbaterile Academiei în 1911—1912. . . . . 4.—
» *XXXIV.—Memoriile Secțiunii Istorice*. . . . . 20.—
» *XXXV.*—Desbaterile Academiei în 1912—1913 . . . . 5.—
» *XXXV.—Memoriile Secțiunii Istorice*. . . . . 8.—
Plângerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova, de *N. Iorga* . . . . —,20
Din ținuturile pierdute. Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele dintâi decenii după anexare, de *N. Iorga* . . . . 1.—
Câteva știri nouă privitoare la Istoria Românilor, de *N. Iorga* . —,30
Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani, de *N. Iorga* . . . . —,50
Două plângeri ale episcopului de Râmnic Galaction, de *N. Iorga*. —,20
Versuri nouă ale lui Ionăchiță Văcărescu, de *N. Iorga* . . . . . —,20
Barbu Știrbei ca educator, de *N. Iorga*. . . . . —,20
Insemnătatea lucrărilor Comisiunii europene dela gurile Dunărei, 1856 la 1912, de *Dimitrie A. Sturdza*. I, II, III. 1856 la 1912 . . 1,80
Patrahirul lui Alexandru cel Bun: Cel dintâiu chip de Domn român, de *N. Iorga* . . . . —,30
Ucraina moldovenească, de *N. Iorga* . . . . —,30
Monete inedite din orașele noastre pontice, de *M. C. Sutzu* . . . —,50
Condițiunile de politică generală în cari s'au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV—XV, de *N. Iorga* . . . . —,30
Două tradiții istorice în Balcani: a Italiei și a Românilor, de *N. Iorga* . . . . —,20
Bătăliile dela Gwozdziec și Obertyn (1531), de *I. Ursu* . . . . . —,50
Descoperiri nouă în Scythia minor, de *V. Pârvan* . . . . 2.—
Ideile de legi și de prevedere, de *A. D. Xenopol* . . . . —,20
Principele ardelean Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici, de *Dr. Ioan Lupaș* . . . . ,30—
» *XXXVI.*—Desbaterile Academiei în 1913—1914 . . . . 5.—
» *XXXVI.—Memoriile Secțiunii Istorice*. . . . . 20.—
Armenii și Românii: O paralelă istorică, de *N. Iorga* . . . . . . —,40
Știri nouă din Dacia Malvensis, de *Vasile Pârvan* . . . . . . 1.—
Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1-iu Iunie 1453), de *N. Iorga* . . . . —,50
Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de jos, de *Vasile Pârvan* . . . . 1.—
Ostași dela Prut cu un nou act dela Alexandru cel Bun.— Răzeși romașcani, de *N. Iorga* . . . . —,40
Ceva despre Episcopul maramurășan Iosif Stoica.—Câtevà fragmente de vechi Cazanii românești, de *N. Iorga* . . . . —,50
Istoria Evreilor în țerile noastre, de *N. Iorga* . . . . —,40
Vasile Lupu ca următor al Impăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole și a Bisericii ortodoxe, de *N. Iorga*. —,40
Clopotul dăruit de Caragheorghe, întemeietorul Serbiei, bisericii satului Topola (1811), de *N. Iorga* . . . . —,20
Cetatea Ulmetum, II 1. Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, de *Vasile Pârvan* . . . . 3.—
Cetatea Ulmetum, II 2. Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, de *Vasile Pârvan* . . . . 2.—
Dela Cetatea Tropaeum-Adamclisi: Basilica-cisternă. Studiu arheologic, de *G. Murnu* . . . . 1—

GERUSIA DIN CALLATIS

DE

VASILE PÂRVAN
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 17 (30) Iunie 1916.

Printre coloniile grecești dela Pontul Stâng, Callatis, fiica Heracleei Pontice și, prin aceasta, nepoata străvechei Megare doriene, pare a fi jucat prin secolul al IV-lea și în prima jumătate a secolului al III-lea înainte de Hristos rolul de conducătoare a vecinelor sale ioniene: Histria la Nord și Odessus la Sud (Tomi fiind în vremea aceasta încă numai o mică factorie). Inainte de secolul al IV-lea și — în parte — chiar în acest secol, Histria fusese cea mai înfloritoare colonie dintre Istrus și Haemus. Dela mijlocul veacului al III-lea înspre noi, Tomi crescù repede în importanță. In vremea romană Tomi devine metropola Pontului Stâng.

Intinderea puterii macedonene până la Marea Neagră dă orașelor grecești de aici prilejul de a intrà, încă dela Filip și Alexandru, în chip direct în vălmășagul luptelor cari caracterizează vremea elenistică. In special regele Lysimach încercă să robească voinței sale nemijlocite orașele dela Pontul Stâng; acestea însă, folosindu-se de rivalitatea între Antigonos și Lysimachos, caută la rândul lor să iasă de subt neplăcuta tutelă. Subt anul 313 a. Chr. Diodor Sicilianul ne povestește astfel acest conflict, în care Callatienii sunt principalii și propriu zis singurii eroi:

«In anul acesta [313] Callatianii, cari locuiau în părțile Pontului Stâng și cari aveau o garnizoană pusă de Lysimachos, o alungară și își recâștigară neatârnarea. Liberând tot astfel și pe Histriani și celelalte orașe vecine, Callatianii făcură alianță cu toate acestea, spre a luptà împreună împotriva regelui. Mai luând în tovărășie și pe Thracii și pe Scythii vecini cu dânșii, Grecii dela Pontul Stâng

izbutiră să pue în mișcare o ligă foarte respectabilă, în stare să se măsoare cu armate puternice. Aflând de cele întâmplate Lysimachos plecă îndată cu oaste împotriva răsculaților, luând drumul prin Thracia. El trecù peste Haemus și ajungând lângă Odessus se oprì, cantonând aici. Apoi, ordonă să se înceapă asediul cetății. Curând însă cei din lăuntru (1), înspăimântați, căzură la înțelegere predând orașul. După aceasta, făcând, în acelaș chip (2), și pe Histriani să treacă de partea lui, pornì împotriva Callatianilor. Tocmai atunci însă sosiră și Scythii și Thracii cu oaste multă spre a-și ajutà potrivit tratatului pe aliații lor din Pont. Lysimachos le ieșì înainte, atăcă pe neașteptate pe Thraci și zăpăcindu-i îi convinse să treacă de partea lui. Biruì apoi pe Scythi în luptă regulată, ucise o mulțime dintre dânșii, iar resturile armatei le alungă până dincolo de hotare (3). Pe Callatiani îi înconjură pe urmă de toate părțile și începù asediul cetății, făcându-și un punct de onoare din a pedepsì prin toate mijloacele pe pricinuitorii răscoalei. In vreme ce Lysimachos erà ocupat cu asediul cetății Callatis, primì vestea că Antigonos a trimes două armate în ajutorul Callatianilor, una pe uscat, iar cealaltă pe mare: că Lycon, comandantul flotei, plutià chiar pe apele Pontului Euxin, iar Pausanias cu o armată numeroasă aveà lagărul la intrarea Bosforului, lângă Hieron, gata de a trece în Europa. Turburat de aceste știri, Lysimachos lăsă, pentru a continuà impresurarea, numai numărul de oameni strict trebuitor, iar cu partea cea mai mare a armatei sale pornì grabnic el însuș, nerăbdător de a luà contact cu dușmanul. Ajungând la pasurile peste Haemus Lysimachos găsì pe Seuthes, regele Thracilor, care se dase cu multă oaste de partea lui Antigonos, păzind trecerile. Incepând bătălia, numai după mult timp și pierzând o sumă de-ai săi, dar ucizând și o mare mulțime de dușmani, biruì pe barbari. Răsărind dară ca din pământ înaintea armatei lui Pausanias și grămădind-o în locuri strâmte, Lysimachos luă cu asalt toate pasurile și ucizând pe Pausanias, pe o parte din soldații lui îi liberă pe bani, pe ceilalți îi luă în rândurile armatei sale» (XIX 73).

Diodor uită să ne spue ce s'a întâmplat cu armata trimeasă de

(1) Reținem dară că Odessus în a. 313 a. Chr. aveà ziduri de cetate de jur împrejur.

(2) Ar rezultà că și Histria aveà ziduri încă din acest timp: concluzia nu e însă stringentă ca pentru Odessus, și, mai jos, pentru Callatis.

(3) Deci dincolo de Dunăre, întrucât și Histrianii intrau tot *în lăuntrul* hotarelor lui Lysimachos. Prin urmare Scythii, cu cari se aliaseră Grecii, erau de dincolo de Dunăre iar nu din Dobrogea: un fapt foarte important care nu trebue uitat.

Antigonos în ajutorul Callatianilor, pe Mare, subt comanda lui Lycon. Fără îndoeală acest ajutor a sosit încă la timp și a avut cele mai neplăcute urmări pentru Lysimachos. Căci tot Diodor ne vorbește încă sub anul 310 (1) (cuprinzând însă în povestire și anii imediat următori), deci la patru-cinci ani după ce începuse răscoala, de Callatianii plecați în exil în țara regelui tauric Eumelos, atât spre a ușurà aprovizionarea concetățenilor lor, cât și pentru a nu se expune răsbunării lui Lysimachos, în caz de capitulare a patriei lor. Cel puțin în a. 309/308, când Eumelos ocupă definitiv tronul, Callatis nu putuse deci fi supusă, cu tot asediul aspru al regelui grec.

Diodor zice (XX 25):

«Eumelos fu un adevărat binefăcător pentru Byzantii, pentru Sinopeeni și pentru cei mai mulți dintre Grecii cari locuesc Pontul Euxin. El primì și pe cei o mie de Callatiani cari plecaseră în exil din pricina lipsei de pâine, patria lor fiind [încă mereu] asediată de Lysimachos și suferind cumplit de împuținarea tuturor celor necesare traiului; acestor fugari Eumelos nu numai le dădù siguranța unui refugiu, ci le dăruì chiar un oraș în care să se așeze — cel care s'a numit după aceea Psoa — și le împărțì în loturi teritoriul lui rural. Pentru ocrotirea navigației în Pontul Euxin Eumelos făcù răsboiu barbarilor Heniochi și Tauri și încă și Achaeilor, cari se dăduseră la obiceiul pirateriei, și curățì marea de hoți,— astfel că nu numai în regatul lui, ci aproape peste tot pământul locuit de oamni, negustorii răspândiră cu recunoștință vestea despre marea lui noblețe și bunătate»...

Cât de mult a rezistat Callatis, nu știm. Prin a. 302 cetatea erà însă, de sigur, din nou în stăpânirea lui Lysimachos, precum reiese din Diodor, XX 112, 2, unde vedem pe generalul lui Casandros, Pleistarchos, venind la Odessus «între Apollonia și Callatia», spre a-și pregătì *în siguranță* trecerea în Asia la Heraclea în ajutorul lui Lysimachos. (Cf. și Niese, *o. c.*, I, 367, 3). Expediția nenorocită a lui Lysimach prin a. 292 împotriva regelui get din Nordul Dunărei, Dromichaites (Niese, *l. c.*, p. 367 sqq.), ne dovedește încă odată mai mult că întreagă «Scythia Minor» erà în stăpânirea lui Lysimachos,

(1) Nu 305 (cf. Niese, *Gesch. d. Griech. u. Mak. Staaten*, I 367, n. 3) ori 304 (Pick, *Münzen v. Dacien u. Moesien*, I 1, 85), ci 310, precum corectează C. Th. Fischer in noua ediție a lui Diodor, la Teubner, 1906, vol. V, p. 207 sqq., sau mai exact 310—308, precum reiese atât din Diodor, cât și din cronologia regilor taurici, la Minns, *Scytians and Greeks*, p. 583; cf. și pag. 579.

dacă acesta voià acum să-și întindă regatul și dincolo de gurile Dunărei, în părțile coloniilor grecești Tyra și Olbia — cu interiorul continentului, thraco-scythic.

Cu toată rezistența lor eroică, lovitura dată Callatianilor de Lysimach în a. 313 și cei următori, când o parte așà de mare din populația orașului emigrase în Bosporul Cimmerian (1), slăbì mult puterea înfloritoarei colonii dorice. Incercarea făcută de Callatiani prin a. 260 și cei următori, de a pune mâna pe Tomi și a-l preface într'o factorie a lor, a dat greș. Am arătat cu alt prilej (2), cum Byzantiii au bătut atunci pe Callatianii aliați cu Histrianii și au dat Tomitanilor neatârnarea. Dela această înfrângere istoricul Memnon zice de Callatiani că n'au mai putut să se ridice vreodată la o bună stare mai remarcabilă (3).

Ar fi însă cu totul greșit să luăm afirmarea lui Memnon strict à la lettre. In adevăr suntem în situația ca tocmai pentru secolul al IV-lea și al III-lea înainte de Hristos să cunoaștem din o serie de documente autentice, cari erau relațiile internaționale și comerciale—continue—ale Callatianilor: aceste relații nu se arată de fel a fi fost influențate prea mult de nesuccesele politice și militare dintre 313 și 250.

Un decret onorific dat de cetățenii din Olbia în sec. IV a. Chr. pentru Nautimos din Callatis, care e proclamat proxenos, arată relațiile strânse comerciale dintre cele două colonii grecești (4). Un alt decret onorific, dat chiar de Callatiani, probabil prin sec. III a. Chr., pentru un cetățean din Chersonesul Tauric, Pasiadas, fiul lui Herodotos (5), ne arată legăturile politice și comerciale, strânse, cari existau între cele două colonii surori, fiice ale Heracleei Pontice: Pasiadas e dăruit de Callatiani cu proxenia, politia, isotelia și libera intrare și ieșire din port, atât în vreme de pace cât și de răsboiu, pentrucă e binevoitor și îndatoritor atât față de statul Callatianilor, cât și în particular față de cetățenii din Callatis, cari vin cu afaceri în Chersones.

Foarte probabil tot din sec. III a. Chr., ori, cel mai târziu, dela

(1) Cf. la Minns, *Scythians and Greeks*, p. 570, unde se cercetează mai de aproape elementul doric semănat printre cel ionic-milesian în Bosporul Cimmerian.

(2) *Zidul cetății Tomi*, p. 425 sq.

(3) FHG., ed. Müller, III, p. 537, c. XXI.

(4) Minns *o. c.*, p. 459.

(5) *Arch.-epigr. Mitt.*, XVII 99, 41 (Tocilescu), reprodus de Ch. Michel în al său *Recueil d'inscr. gr.*, nr. 333 și datat din sec. II a. Chr.; vezi însă mai jos nota 1 de pe pag. 55.

începutul sec. II, este un alt decret onorific (1), dat de Callatiani pentru doi cetățeni din Mytilene, frații Heronax și Bacchios, fiii lui Calliphanes, cari, întocmai ca și Pasiadas Chersonesitul, îndatorează și ajută pe cetățenii din Callatis cari vin cu afaceri la Mytilene.

Vedem dară pe Callatiani în vii relații comerciale și politice cu Olbia, Chersonesul Tauric și Mytilene, tocmai în timpul când se luptau mai aprig cu Lysimachos pentru libertatea lor și cu Byzantiii pentru supremația politică și economică în Pontul Stâng.

Slăbirea Callatianilor în sec. III și II e de sigur datorită nu numai înfrângerilor lor militare, ci și unor cauze mai generale, cari au transformat simțitor echilibrul forțelor elene din Pontul Euxin.

In adevăr vedem că spre sfârșitul secolului al III a. Chr., Chersonesul Tauric, colonia-soră, se pare mai tânără, a Callatidei, ajunge la o înflorire cu totul excepțională, în special prin comerțul cu cereale (2). Ori tocmai acelaș comerț erà principalul izvor de bogăție și al Callatianilor. Astfel chiar din tipul principal al monetelor lor: cele cu spicul, care este un semn distinctiv al acestor monete, în vreme ce Demeter e una din divinitățile principale ale orașului, dacă nu chiar cea mai însemnată (3), vedem importanța vieții agricole aici. Dar mai ales, precum se va arătà mai jos, Callatis, ca stat agricol, are printre sărbătorile sale publice una închinată direct umezelii roditoare a ploilor de toamnă: Διόμβρια, sărbătoare cu totul caracteristică, și, precât știu, până acum necunoscută din alte documente, nu numai în lumea grecească din Pont, ci în toate țările elenice.

Alăturea de concurența în comerțul de cereale, creșterea din ce în ce mai mare a plăgii piraților în apele Pontului a contribuit— fără îndoeală—la sărăcirea acelor colonii grecești, cari nu erau direct apărate de flote puternice de răsboiu, precum erà de pildă cazul cu orașele din Bosporul Cimmerian. In adevăr, vedem din inscripții, că după apunerea puterii lui Lysimachos, pe uscat, și a lui Eumelos (vezi mai sus, p. 53) și a urmașilor săi Spartocizi, pe mare, coloniile grecești din Pontul Stâng, rămase libere, sunt de fapt mult mai nenorocite ca pe vremea nelibertății de subt Lysimachos, întrucât atât barbarii de pe uscat, cât și pirații de pe mare, le

(1) Publicat de mine în *Archäologischer Anzeiger*, Berlin 1915, pag. 250 sq. și datat acolo, aproximativ, în sec. II a. Chr., mai probabil însă, după comparația originalului cu inscripția dela Minns, *o. c.*, p. 645, din Chersonesul Tauric, fiind tot din sec. III a. Chr.

(2) Cf. Minns, *o. c.*, p. 517.

(3) Cf. Pick, *Münzen von Dacien und Mösien*, I 1, p. 88 sqq.

atacă și, dacă nu le pustiesc în total, cel puțin pe cetățenii lor izolați îi pradă și îi ucid. O inscripție de pe la a. 100 a. Chr. ne arată pe Callatiani mulțumind călduros Apolloniaților și în special lui Stratonax, fiul lui Lygdamis, pentrucă în timpul răsboiului ce avuse loc—de sigur cu barbarii—Apolloniații «salvaseră» pe Callatiani din primejdia de a fi înfrânți (1). De altă parte avem, se pare chiar din întâia jumătate a sec. II a. Chr., un decret al Olbiopoliților pentru cetățenii greci din insula Șerpilor, și în special pentru unul, al cărui nume s'a pierdut, și pe care în vieață ei îl onoraseră cu diferite dinstincțiuni, iar la moarte îl îngropaseră pe cheltueala statului și îi ridicaseră și o statue, pentru ca faptele lui să fie pomenite și pentru ca Olbiopoliții să-și arate încă odată și cu acest prilej înalta lor considerație pentru cetățenii din insula Leuce: acest prieten al Olbienilor avuse ca principal merit curățirea de pirați a Pontului (2). Tot pentru o biruință împotriva piraților vedem pe Rhodianul Posideus făcând înspre anii 100 a. Chr. o dedicație lui Achilleus, eroul, domn al insulei Leuce, tot la Olbia,—în legătură cu activitatea comercială a Olbiopoliților și Rhodienilor în Pontul Euxin (3).

Vremile acestea turburate (sec. II—I a. Chr.) (4) ne sunt încă documentate la Callatis și printr'o altă inscripție, foarte importantă pentru lămuririle de caracter economic — finanțe și bănci — pe cari ni le dă. E un decret al unui thiasos în cinstea unui membru mărinimos care a pus bani la dispoziția colegiului în condițiuni cu totul favorabile; decretul (5) vorbește de împrejurările nenorocite prin cari trec cetățenii și accentuează faptul că binefăcătorul lor, Bicon al lui Dioscuridas, care aveà la el averea colegiului, deși pierduse [probabil în timpul unui răsboiu cu barbarii] banii thiasului, din cauze independente de voința lui, și deci ar fi fost scutit de datoria ce o

(1) Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 83 și urm., nr. 94 (cf. și Jireček, AEM., X, p. 197 sqq.).

(2) AEM. XI 37, 41.

(3) Minns, *o. c.*, p. 463.

(4) Cf. și inscr. AEM. VI 10, 16:.... τόν τε λιμένα καὶ τὰς ἀκτὰς ἀπολεμήτους ἐτήρησεν...., cu cele observate cu privire la dânsa de Pick, *Münzen von Dacien u. Moesien*, I, 1, p. 86, n. 1.

(5) Publicat de Tocilescu fără explicații in AEM. XI 34, 33 împreună cu XIV 32, 75, iar de aici la Dittenberger, *Sylloge*² II 736, unde e interpretat mult mai bine decât de Ziebarth, care nu-l înțelesese de fel (*Griech. Vereinswesen*), totuș încă nu deplin satisfăcător. Acest decret e în sfârșit publicat și de Ch. Michel, *Recueil d'inscr. gr.*, nr. 996, cu datarea: sec. II a. Chr.

aveà după lege față de colegiu, el totuș a înapoiat thiasului toți banii pe cari-i aveà [spre fructificare] împreună cu dobânzile lor respective, după ce mai înainte el împrumutase totuș colegiul cu o dobândă mică și contribuise și din banii săi proprii la cheltuelile thiasului.

Evident că dacă Bicon e lăudat pentrucă a împrumutat bani cu procent mic, obiceiul comun erà de a împrumutà cu dobândă mare. El e deci unul din acei bancheri, cari înțelegeau ca chiar în afacerile lor materiale să păstreze întreg acel principiu generos al iubirii pentru concetățeni, caracteristic vieții grecești din epoca clasică. De altă parte decretul ne arată că statul callatian aveà o lege specială, care fixà raporturile dintre creditori și debitori, fie ei simpli particulari, fie colegii cu colegii și particulari, ori în fine statul cu particularii. Ceeace e însă și mai important, e constatarea că acești bancheri ai sec. II—I a. Chr., la Callatis, primiau depozite și deschideau conturi curente, întocmai ca și astăzi, iar la vreme de răsboiu aveau putința de a scăpà de responsabilitate, arătând că depozitele s'au pierdut din împrejurări independente de voința lor.

Avem dară pentru sec. II și I a. Chr. dovedite: de o parte împrejurările grele și adesea cu totul nenorocite în cari trăiau Callatianii, — de alta înflorirea, chiar în aceste împrejurări, a vieții economice, și organizarea ei din ce în ce mai complicată pe baza progreselor făcute în epoca elenistică de întreaga lume greacă.

Cunoscutul decret din Olbia, dat în cinstea lui Theocles al lui Satyros (1), ne arată pe Callatiani—prin ultimii ani ai erei păgâne, ori primii ai erei creștine — în societatea cetățenilor din aproape toate orașele grecești mai însemnate din Pont și acelea din Egee în legătură cu Pontul, onorând — la moartea lui — pe Theocles cu o coroană de aur pentru serviciile, pe cari le adusese — între altele — și clubului Callatianilor, negustori și armatori, cari rezidau pentru afaceri în Olbia. Decretul începe: «cari orașe au încoronat pe Theocles al lui Satyros, eroul, cu coroane de aur: Olbiopoliții, Nicomedienii, Niceenii, Heracleoții [Pontici], Byzantiii, Amastrianii, Tianeii, Pruseii, Odessitanii, Tomitanii, Istrianii, Callatianii, Miletul, Cyzicul, Apameia, Chersonesul, Bosporul, Tyra, Sinope». Iar în cuprinsul decretului găsim această proclamație pe care o va vestì răsunător pristavul: «consiliul și poporul Olbiei și orașele dela cari

(1) CIG. (Boeckh), 2059; cf. pentru revizie Latyschew, IPE. I 22, *ap.* Minns, *o. c.*, p. 644, app. nr. 10.

avem oaspeți locuind la noi încoronează pe Theocles», — și hotărîrea să i se ridice pe cheltueala lor, a tuturora, și o statue în arme, având a fi așezată în gymnasiul Olbiei, la a cărui reconstruire Theocles a contribuit cu personala sa priveghere; iar decretul să se scrie pe o stelă de marmoră și să se așeze în locul cel mai în vază al orașului.

Evident că chiar de nu aveau Callatianii legături, ei înșiși, cu toate orașele grecești pe cari le-am văzut enumerate mai sus, orizontul lor panelenic erà totuș considerabil lărgit prin astfel de tovărășii și în special conștiința lor doriană erà simțitor întărită în contactul cu Byzantiii, Heracleoții, Chersonesitanii, cu cari se întâlniau aicea ca și în atâtea alte locuri. Ca și Chersonesul Tauric, Callatis păstrează cu scumpătate dialectul doric, çum vom vedeà și mai jos, și de sigur la această păstrare nu contribuià în ultimul rând conștiința despre importanța Dorismului în Pont, înainte de toate reprezentată de Heracleea (1), mamă, și Chersonesul, frate al Callatidei.

Firește, interesele economice și politice-militare ale Callatianilor îi silesc ca, alăturea de relațiile sentimentale cu Dorienii, să aibă foarte strânse legături utilitare cu centrele ionice. O inscripție, se pare din Odessus, ne arată pe Callatiani onorând în chip deosebit pe un cetățean din acest oraș vecin, prin sec. II—I a. Chr. (2), iar o inscripție din Carystos în Euboea, cam din aceeaș vreme, pomenește pe o Callatiană, Neikeso, îmmormântată acolo, de fiul ei — vreun corăbier ori negustor — Comaros (3). Tot cam din acelaș timp întâlnim Callatiani și la Atena: pe un Menandros al lui Doros (4) și pe o femee, Anthis (5), îmmormântați aici. O altă Callatiană, Euporia, ne întimpină la Smyrna, într'o epocă, poate, çevà mai târzie (6).

De altfel, pentru însușirea Callatianilor, de neobosiți navigatori și cunoscători ai drumurilor mării și ai ținuturilor îndepărtate (7), avem

(1) Încă în a. 155 p. Chr. Heraclea Pontica întrebuință dialectul doric, chiar în inscripțiile puse în Moesia Inferior, cu care ea aveà atâtea legături de comerț, și, prin Callatis, de prietenie, încât proclamă pe guvernatorul Moesiei ca patron al Heracleei (AEM. VIII 20, 60).

(2) CIG. (Boeckh) *add.* 2056 *d*.

(3) IG. XII 9, 34.

(4) IG. II 3, 3045; cf. III 2, 2501.

(5) IG. II 3, 3044.

(6) CIG. (Boeckh) 3317.

(7) Cf. de pildă și inscripția funerară în versuri, AEM. VI 6, 10: οὕνεκεν ἐν ξείνῃ Διονύσιος ἔφθιτο νούσωι, | λείψανα δ'ἐξ σποδιῆς ἤλυθεν εἰς τοκέας.

cea mai strălucită dovadă în activitatea științifică a lui Demetrios Callatianul, care tocmai în vremea ce ne preocupă — sec. III—II a. Chr. — între 216 și 200, scrià cele douăzeci de cărți ale sale «despre Asia și Europa» (1), operă bazată pe cercetări și cunoștințe personale și care trecea drept una dintre cele mai bune descrieri geografice și etnografice ale ținuturilor dimprejurul Pontului (2) și a fost apoi utilizată de o sumă de geografi și istorici din vremea elenistică și romană.

Nu am de fel intențiunea de a expune acum mai pe larg și evoluția constituției și a vieții culturale a Callatidei, acest lucru având a fi făcut în Introducerea la Descoperirile arheologice dela Histria. Ceeace vreau să mai accentuez acum, e că statul callatian nu decade nici în vremea romană dela rangul de centru comercial internațional și că până în vremea târzie, romano-byzantină, când creștinismul devine religie de stat, Callatis păstrează o relativă bună stare și tradiționalele sale legături cu străinătatea. Astfel vedem prin sec. IV—V pe un *syrian*, elenizat, de nume roman, Synplikios al lui Kassianos, de meserie avocat-jurisconsult (νομικὸς τὴν ἐπιστήμην), care împreună cu soția lui ajunge aici la bătrânețe, adormind «în speranța învierii» și «a vieții vecinice» (3).

Totuș conducerea trebilor publice în vremea romană o vedem de fapt dată prin sec. II, dela Marcus Aurelius înainte, unor reprezentanți ai puterii centrale, *curatores rei publicae*, de origine străină, trimeși de imperiu ca să reorganizeze gospodăria dezordonată a Grecilor de aici. O inscripție din Sidyma, în Lycia, ne face cunoscut — prin anii 180 p. Chr. — pe un λογιστὴς Καλλατιανῶν πόλεως Μυσίας, de nume, cetățenie și demnitate senatorială, romane: Tib. Claudius Telemachus, de origine însă greco-lyciană, din Xanthos, ajuns, e drept, spre sfârșitul veacului al II-lea chiar *consul* (4).

Callatis înflorește dară în vremea Imperiului ca un orășel provincial, iar nu ca un stat autonom grec. Care a fost trecerea dela vieața liberă, chiar glorioasă, din epoca elenistică, la această vegetare convenabil avantajoasă, de mici burghezi, ne erà până acum un an un lucru absolut necunoscut. Anul trecut s'a găsit însă un document din sec. I p. Chr. și anume chiar din primul timp al stăpâ-

(1) Cf. F. Susemihl, *Gesch. d. griech. Litt. in der Alexandrinerzeit*, I, p. 681.
(2) Schwartz la P.-W., IV, *s. v.*
(3) AEM. XI 32, 31.
(4) Cagnat IGR. III 581 și cf. *Histria* IV, p. 629.

nirii romane, efective, în Scythia Minor, document care întrece în bogăția informației sale tot ce se cunoșteà până acum din Callatis, ba chiar aruncă lumini neașteptate și asupra vieții elene din întregul Pont Stâng.

*
* *

Printre pietrele scoase pentru clădirea nouă a bisericii grecești din Mangalia s'au găsit pe rând două fragmente din aceeaș stelă de marmoră, cu o lungă inscripție pe ele. Fragmentele se îmbină perfect și formează împreună partea de mijloc a stelei, aproape completă pe stânga, unde marginea pietrei e păstrată, deși cu multe ciocăniri, dar cu o mare lipsă pe dreapta, unde ar mai fi de întregit printr'un fragment aproape tot așà de mare ca fiecare din cele două găsite până acum.

Bucata de stelă ajunsă până la noi conține, pe o înălțime de c. 0.40 m. și o lățime până la c. 0.62 m., 22 de rânduri. Literele, înalte de 0.012 m., sunt foarte îngrijit gravate, dar cu multe ornamentări, ceeace arată că ne aflăm în epoca romană, și anume, după toate semnele, în sec. I p. Chr.

Cetim:

(Vezi desemnul de pe pag. 61).

Ce literă a urmat în r. 1 după ΝΟΜΗΣΑ, e absolut neclar. R. 2 e cu totul mutilat. Descifrăm la început, pe primul bloc, ce se vede în alăturatul desemn, apoi la capăt o jumătate de O; urmează pe blocul al doilea, sigur, ΦΕΛΗΣ≡ΙΜΕΙ≡Ι. In r. 3, la mijloc, după ΑΥΤΕΠΑΝΓΕΛΤΟΣ, un E, spațiu stricat, apoi partea superioară a unui O sau Ω. Sfârșitul r. 4 e neclar: pare a fi un E, ros, după care sigur ΞΗ, iar la urmă, poate, un fragment de Σ, dar cu totul nesigur. La începutul r. 5 sigur un B, la mijloc ΑΥΤΟ≡ΕΤΟ, la sfârșit, după ΚΑΤΑ, o bară verticală. R. 6 e limpede. R. 7, la mijloc, unde se unesc cele două blocuri, nu dă un sens clar: ΦΙΛΟΤΙΜΙΑ[Ν≡]ΛΑΝΙ[:Ο]ΥΝ. Tot astfel, la acelaș loc, r. 8: ΟΔΑΙ≡ΓΟΣΟ≡ΤΟΣ; la sfârșitul rândului, evident, un Θ. Inceputul r. 9 are întâiu o literă neclară, apoi ΟΝ; la sfârșitul rândului evident un Γ. La începutul r. 10 de sigur un Σ; la mijlocul rândului probabil ΕΥΠΟ[ΡΙ]ΑΝ. Dela r. 11 înainte toate începuturile sunt stricate, lipsind fie câte o literă, fie câte două; putem completà sigur în r. 14 un K și în r. 15 P, la început, după sensul frazei. La sfârșitul r. 12

un Φ. La sfârșitul r. 13 se cetesc perfect ΑΡΧΙΕΡ; totuș sensul cere evident ΑΡΧΑΙΡ (vezi mai jos, comentarul). R. 15 e limpede. La începutul r. 16 lipsesc două litere, după cari, de sigur, e un Θ; urmează ΕΤΑΝΚΑ, iar nu ΚΑΙ; mai departe ΚΑΤΑΣΑΝΤΑ, iar nu ΚΑΤΑΣΤΑΝΤΑ, după cari, de sigur, ΓΕΡΟΥΣΙΑΝ, deși, altfel, textul e foarte ros. La sfârșitul acestui rând poate un Π. Mijlocul r. 17 este iarăș încurcat: pare a se cetì ΑΝΑΣΤΑΣΕΙ[ΕΙΚ]ΟΝΩΝ, dar s'ar puteà după resturi și: ΑΝΑΣΤΑΣΕΙ[ΣΚΙ]ΟΝΩΝ; firește sensul cere prima lectură. R. 18 prezentă de asemenea destule dificultăți; la început, după ΤΩΤΟΙΙΩΩ, pare a urmà un Ν, dar ar fi foarte îngust; mai departe, după ΑΝΑΛΩΜΑ, probabil ΜΗΘΕΝ; la sfârșitul rândului un Ε. R. 19 e foarte tare stricat pe blocul din stânga; se mai disting doară câtevà litere (vezi mai sus, desemnul); la sfârșitul rândului, de sigur un Ε. R. 20 e numai în parte păstrat, tot începutul lui fiind distrus; lectura lui e însă clară (vezi mai jos). Din r. 21 avem resturi destule pentru a puteà restaurà partea principală din înțelesul lui: literele ΟΞΕ ΤΟΙΣ ΝΕΟΙΣ Κ[ΑΙ ΕΦΗ]ΒΟΙΣ sunt perfect lizibile. Din r. 22 nu mai avem decât urme cu totul neclare. Pentru descrierea mai în amănunte a înfățișării pietrei și a resturilor de semne scrise, vezi desemnul de mai sus. Pe baza celor fixate aici propunem următoarea lectură a documentului:

νομησα . . . .
τος αὐτὸς . . . . ο. . . [ὀ]φε(ι)λήσ[ε]ι μὲ[ν . . . .]
ξου αὐτεπάνγελτος ἐ[π'ἀγωνοθ?]έταν ἔθιμον το[. . . . .]
ἱεροποιήσας καὶ ἑστιάσα[ς τὸν δ]ᾶμον καὶ τὸν [ἑ]ξῆ[ς ἐνιαυτὸν? ἐπιτετραμμένος? τῶν ἐφή-]
βων τὴν γυμνασιαρχίαν αὐτό[θ]ε τὸ γυμνάσιον κατὰ [πάσας? ἡλικίας? ἐπεχείρησε?]
διαληφθῆμεν καὶ δαψιλέ[σ]ιν [ἱερο]ποιίαις ἅμα καὶ θεωρ[ίαις . . . .]
τὰν ἐνιαύσιον φιλοτιμία[ν ?π]λανιοῦν ἐν καινὲς ἐπινοίαι[ς . . . . . . ?διό-]
τι δαψιλευσάμενος ὁ δᾶ[μ]ος ο[ὗ]τος οὐδ' [ἄ]λλως ἀργὸν [ἀ]γα[θόν τι . . .]
[.]ΟΝ χωρῶν πρᾶτος εἰσηγήσατο [ν]εωκόρον γήρως ἑορτὰν ἀργ[υρίου ἐπιδό-]
σει ποτὶ διανεκῆ διὰ τόκων [ε]ὐπο[ρί]αν καὶ πολυτελεστάτες ε[. . . . ?ὑπο-]
[δ]οχαῖς, δεδόχθαι ἐπηνῆσθαι [μ]ὲν ἐπὶ τούτοις 'Απολλώνιον [. . . . . . .]
[?τ]ὲς πράταις τειμαῖς ἃς ὁ δᾶμος αὐτῷ καθ'ἑκάσταν ἐψαφ[ίσατο? εὐεργέ-]
[σί]αν, στεφανοῦσθε αὐτὸν διὰ βίου [κ]αὶ κατὰ ἴδιον ἔν τε ἀρχιερ[ετικῆ? ἐκκλησίᾳ]
καὶ Κεσαρείοις καὶ Παναγύ[ρ](ε)ι καὶ Διομβρίοις καὶ δαμοθοινίες [. . . ἀναγο-]
[ρ]εύοντος τοῦ κάρυκος· ὁ δᾶμος στεφανοῖ τὸν γυμνασιά[ρχαν καὶ ἀγω-]
• [νο]θέταν κα(ι) πρᾶτον κατασ(τ)άντα [γ]ε[ρ]ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς τι-]
[μῶ]ν δὲ αὐτὸν ἀναστάσει [εἰκ]όνω[ν] χαλκέων τε καὶ γραπτ[ῶν. . .]

[?εν] τῶ τόπω ὦ[...?] τὸ ἀνάλωμα [μ]ηθ[ὲ]ν [τ]οῖς δαμοσίοις πόροις ἐ[. . .
. . . ΕΝΟ. . .ΤΘΣ [ἀρ]ετῆς Α≡ ≡ τὸ δ[ὲ] [ψά]φισμα τοῦτο γραφῆμεν [εἰς τελαμῶ-]
[να λευκόλιθον καὶ ἀναθ]ῆμεν [εἴ]ς τὸν [ἐπισα]μό[τ]ατον τόπον τοῦ [γυμνασίου].

. . . . ἔδ]οξε τοῖς νέοις κ[αὶ ἐφή]βοις πρ[ε . . . .
. . . . o . . . .

Caracteristică e în acest document frecvența ortografiei αι=ε.—In ce privește completările date de noi, avem de observat următoarele: Rândurile 1 și 2 sunt desperate. In r. 3 am crezut să pot da reconstituirea cu ἀγωνοθέταν, sprijinindu-mă pe începutul rândului 16, unde, sigur, e de restaurat acest cuvânt. Sfârșitul r. 4 e, așà cum l-am reconstruit, numai un fel de memento al sensului, fără pretențiunea de a corespunde exact textului primitiv. Tot astfel, dar încă mai ipotetică e repararea r. 5. In r. 7 mi-a fost imposibil să ofer alt cuvânt decât ipoteticul πλανιοῦν, deși sensul e perfect clarificat de celelalte cuvinte din acest rând. De asemenea n'am putut deslegà începutul r. 9, în vreme ce restaurarea sfârșitului acestui rând, dimpotrivă mi se pare în afară de orice discuție. Dacă însă mi se admite această restaurare, atunci avem sigur câștigată și dimensiunea totală a stelei pe dreapta: anume — în acest loc — cam încă pe jumătate lățimea fragmentului celui mai mic. Că această reconstruire are pentru ea toți sorții de exactitate, se dovedește și prin posibilitatea ce am avut, ca încă în șease rânduri mai jos să pot propune completări ale textului cari să încapă deplin în aceeaș lățime a fragmentului pierdut: suma de 10—12 litere, în plus peste cele existente, dau sens deplin documentului nostru. Sfârșitul r. 10 cu începutul r. 11 am socotit să cuprindă cuvântul ὑποδοχαῖς, bazat atât pe cuprinsul întreg al inscripției, cât mai ales pe r. 4: ἑστιάσας τὸν δᾶμον. Sfârșitul r. 12 poate fi nu numai ἐψαφ[ίσατο εὐεργε]|[σί]αν, cum pare mai probabil după sens, ci și [...φιλοτι]|[μί]αν, cum avem în r. 7: τὰν ἐνιαύσιον φιλοτιμίαν. In ce privește sfârșitul r. 13, în afară de controversa ἀρχιερετική>ἀρχαιρετική, pe care o vom discutà mai jos, avem de notat aici, că în niciun caz nu putem completà simplu ἀρχιερ[εσίαις] (pentru ἀρχαιρ[εσίαις]), din pricină că spațiul disponibil erà mult prea mare spre a fi umplut numai cu șease litere. Cred absolut sigur sfârșitul r. 14 cu începutul r. 15: [ἀναγορ]εύοντος. Tot așà și întregirile rândurilor 15, 16 și 20. Dimpotrivă, rândurile 17—19, n'au putut fi reparate decât parțial și ipotetic. R. 16, κατασ(τ)άντα γερουσίαν, ne-a dat mult de gândit

pentru sensul extraordinar de important și excepțional față de alte documente asupra gerusiilor (vezi mai jos), pe care îl introduce în document; totuș, cu cea mai mare bunăvoință, nu se poate scoate din literele sigure ΚΑΤΑΣΑΝΤΑ, cu un Τ uitat de lapicid (cf. d. p. în acelaș rând, ΚΑ în loc de ΚΑΙ), nici un alt cuvânt potrivit cu sensul inscripției, afară de *καταστάντα*. Odată fixat acest lucru, firește că sfârșitul r. 16 trebuià să sune cum l-am restaurat noi: γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς]; cine altul erà să fie primul gerusiarch dacă nu însuș Apollonios, întemeietorul gerusiei. [Μ]ηθ[έ]ν în r. 18 e sigur. Sfârșitul r. 19 și începutul r. 20 sunt restaurate după formularul inscripțiilor din Pontul Stâng. Sfârșitul r. 20 îl credem neîndoios, față de importanța pe care a avut-o Apollonios în organizarea instituțiilor religios-educative ale patriei sale. In r. 21, toate silințele noastre de a mai descifrà cevà sigur afară de cuvintele ἔδοξε τοις νέοις καὶ ἐφήβοις, au rămas zadarnice.

Pe baza interpretării și restaurărilor justificate mai sus, cuprinsul documentului nostru ni se lămurește astfel:

Un cetățean bogat din Callatis se oferă singur, ca de obiceiu in vremea elenistico-romană, din cauza stării financiare precare a orașului (1), să iea asupra sa demnitatea de ἀγωνοθέτης, adică grija și cheltueala jocurilor publice de aici. El face jertfele cuvenite zeilor și ospătează pe poporul callatian la praznicul care însoțià sărbătorile, din averea sa, în chipul cel mai strălucit. Callatianii îl aleg gymnasiarch — spre a se îngriji de educația ephebilor — adică a tinerimii lor în vârsta de serviciu militar. El desparte cu acest prilej gymnasiul din Callatis, folosit deopotrivă, și de sigur la un loc, de bărbații de toate vârstele, potrivit diferitelor serii de exerciții și întreceri — după vârste, — dând astfel fiecărui cetățean, tânăr ori bătrân, putința de a folosì în întregime gymnasiul orașului, nesupărat de cei cari nu erau de seama lui. Ca gymnasiarch Apollonios aduce sacrificii bogate și organizează ceremonii strălucite zeilor. In fiecare an el continuă la fel binefacerile sale, necedând nimănui pasul în facerea binelui pentru patria sa. El cel dintâiu introduce sărbătoarea neocorică (vezi mai jos) a bătrânilor, dând un fond din dobânda căruia colegiul bătrânilor Callatidei (gerusia) să poată în fiecare an, în tot belșugul, celebrà această sărbătoare specială a lui, cu cele mai bogate solemnități și ospătări. Pentru toate acestea Callatianii hotăresc să distingă pe Apollonios în chip public cu cele dintâi ono-

(1) Cf. art. lui Reisch, *Agonothetes*, la P.-W., I, 872 și 873.

ruri ale orașului, pe cari poporul i le-a tot votat mereu la fiecare nouă binefacere a lui, și mai hotăresc să-l încununeze, atât pe vieață, cât și în special la fiecare ocazie: la adunarea cea mare a poporului când se aleg magistrații pe anul următor, la sărbătoarea Caesareelor (vezi mai jos), la sărbătoarea bâlciului celui mare (idem), la sărbătoarea pentru ploae (idem), la praznicele publice ale poporului (idem); și de fiecare dată pristavul orașului să vestească: «poporul încununează pe gymnasiarchul și agonothetul și pe primul întemeietor al gerusiei și gerusiarchul dintru început al său, cinstindu-l pre dânsul cu înălțarea de statui de aramă și chipuri pictate...». Decretul prin care poporul decideà această onorare a lui Apollonios, scris pe o stelă de marmoră, aveà a fi expus în locul cel mai de seamă al gymnasiului din Callatis.

După decretul poporului callatian, urmase pe monumentul nostru hotărîrea specială pe care collegiile unite: al bărbaților tineri (οἱ νέοι) și al flăcăilor (οἱ ἔφηβοι) din Callatis, o luaseră pentru a onorà și ei, pe seama lor, pe binefăcătorul Apollonios. Din nenorocire nu ni s'a păstrat nimic mai departe, întreg monumentul cât îl avem, fiind, de altfel, numai o mică parte din cel care în realitate împodobise gymnasiul din Callatis.

Să luăm pe rând toate aceste știri și fapte nouă privitoare la instituțiile sociale și religioase din Callatis în sec. I. p. Chr. și să le explicăm mai de aproape.

Se știe că încă din epoca elenistică orașele grecești, ne mai având bugete mari la dispoziție aruncă grija jocurilor publice, gloria de pe vremuri a marilor state și amfictionii elenice, în sarcina particularilor ambițioși, cari vor ca prin desfătarea poporului să-și asigure nemurirea pe stele de marmoră și în statui de bronz. Agonotheții, cari în vremea mai veche sunt niște magistrați, sunt acum niște filantropi, binefăcători ai concetățenilor lor (1). In această calitate ei nu mai au numai grija sărbătorii și a jocurilor legate cu ea, ci oferă concetățenilor lor și tot felul de completări ale petrecerii principale, ca de pildă banchetele de cari se vorbește în inscripția noastră. De obiceiu agonothesia privià o singură sărbătoare. Rar numai erà generală. Decretul onorific al lui Apollonios din Callatis nu pomenește nicăeri, atât cât e păstrat, de o agonothesie specială De asemenea nici vreo lămurire asupra agonelor, întrecerilor, cari

(1) Reisch, art. cit., p. 872.

aveau loc la sărbătoarea sau sărbătorile prezidate de dânsul, nu ne e păstrată.

Decretul precizează însă, în privința agonothesiei lui, două acțiuni: ἱεροποιήσας καὶ ἑστιάσας τὸν δᾶμον. Aceste două acțiuni merg împreună; ceremonia religioasă care însoțià agonele aveà ca punct culminant jertfa de animale pe altarele zeilor; agonothetul care prezidà sărbătoarea oferià, după jertfă, banchetul solemn concetățenilor: erà împărțirea jertfei între zeu și muritori. Cum spune un decret din insula Ceos: ἑστιᾶν δὲ τούς τε πολίτας καὶ οὓς ἡ πόλις κέκληκεν καὶ τοὺς μετοίκους καὶ τοὺς ἀπελευθέρους ὅσοι τὰ τέλη φέρουσιν... (Dittenberger, *Sylloge*[2] II 522), sau, cum spune un decret athenian, vorbind de colegiul de ἱεροποιοί, cari îngrijiau de jertfele dela marile Panathenee, θύειν δὲ τοὺς ἱεροποιοὺς τὰς μὲν δύο θυσίας τήν τε τῆι Ἀθηνᾶι τῆι Ὑγιείαι καὶ τὴν ἐν τῶι Ἀρείωι πάγωι θυομένην καθάπερ πρότερον (urmează porțiunile din jertfă — cărnuri — date prytanilor, celor nouă archonți, cassierilor sacri ai zeiței, hieropoeilor, strategilor, taxiarchilor, cetățenilor athenieni participanți la procesiunea în onoarea zeiței, și în sfârșit canephorelor), — τὰ δὲ ἄλλα κρέα Ἀθηναίοις μερίζειν (urmează câți boi să se sacrifice pe altarul zeiței, etc.). (Dittenberger, *o. c.*, II 634).

Alegerea agonothetului Apollonios ca gymnasiarch, conducător al educației ephebilor, erà o distincțiune care se impuneà dela sine, după strălucita dovadă pe care el o dăduse în ce privește iubirea lui pentru concetățenii săi. In adevăr dela îngrijirea oarecum particulară a unui agon, el treceà acum la conducerea oficială a agonelor: ca gymnasiarch el priveghià și conduceà toate agonele orașului, date în gymnasiu, care erà, în orașele grecești, mai ales din epoca elenismului încoace, centrul principal al vieții publice și unde nu numai ephebii, de a căror specială educație îngrijià gymnasiarchul, dar și «copiii», «bărbații tineri» și «bătrânii» veniau să se întrunească și deci să aibă partea lor de conducerea ori prezidarea gymnasiarchului. Ca gymnasiarch Apollonios aveà firește iarăș de făcut jertfe la agone și de ospătat pe concetățenii săi. Inscripția ne lămurește astfel asupra activității lui ca gymnasiarch: deși oficial gymnasiarch numai al ephebilor, Apollonios reformă întreaga vieață gymnasială a Callatianilor. Se pare că până la el nu fusese o ordine bine stabilită în utilizarea gymnasiului orașului. Firesc lucru, gymnasiul erà în primul rând al ephebilor; numai după ei aveau dreptul de a-l folosì ceilalți cetățeni, cari propriu zis nu se mai instruiau, ci numai se amuzau în această clădire de

caracter prin excelenţă educativ. Se pare că la Callatis, οἱ νέοι şi οἱ γέροντες cam alungaseră din gymnasiu pe παῖδες şi ἔφηβοι, împiedecându-i de a-şi împlinì datoriile lor de tinerime în pregătire pentru vieaţa cetăţenească. Apollonios despărţì gymnasiul după vârste: παῖδες, ἔφηβοι, νέοι, γέροντες. Fiecare la timpul şi la locul lui. Aceste tovărăşii cetăţeneşti după vârstă, cari sunt un semn caracteristic al vremii elenistico-romane ne întâmpină în toate oraşele greceşti şi chiar la noi în Pontul Stâng încă şi la Odessus (1), de unde avem ştiri deosebit de importante asupra organizaţiei colegiilor de νέοι şi de ἔφηβοι, şi la Histria, unde cunoaştem în deosebi foarte amănunţit organizaţia colegiului de γέροντες (2).—Dar rolul lui Apollonios ca gymnasiarch nu se mărginì la organizarea şi disciplinarea colegiilor cetăţeneşti după vârste. Vedem din inscripţia noastră că el făcù încă şi alte hieropoeii, deci dădù încă agone cu jertfe bogate, şi, mai mult, conduse theorii, deci procesiuni solemne ale ephebilor şi de sigur şi celorlalte colegii gymnasiale de alte vârste la sărbătorile zeilor oraşului. Aceste theorii nu sunt de sigur altcevà decât celebrele pompae la cari participà întreaga populaţie a oraşelor greceşti cu preoţii şi magistraţii în frunte (vezi clasica inscripţie dela Magnesia pe Meandru, la Dittenberger, *o. c.*, II 553), cetăţenii orânduindu-se după colegiile pe vârste (συμπομπεύειν δὲ τήν τε γερουσίαν καὶ... τοὺς ἐφήβους καὶ τοὺς νέους καὶ τοὺς παῖδας...: inscripţia citată), fireşte subt conducerea şefului lor al tuturora, ca organizator al lor pe τάξεις [milităreşti] (cf. importanta inscripţie din Odessus, documentând această orânduire pe τάξεις a ephebilor, la Kalinka, *o. c.*, col. 111, nr. 115), care erà la noi în Callatis Apollonios gymnasiarchul.

Inscripţia ne arată că gymnasiarchia erà şi la Callatis, ca la Odessus (Kalinka, *o. c.*, col. 81, nr. 92, r. 10 sq.: τοὺς καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν γεινομένους γυμνασιάρχους), şi fireşte într'o mulţime de alte oraşe greceşti (cf. art. lui Oehler la P.-W., VII, col. 1992), anuală: Apollonios a avut prilejul să dovedească τὰν ἐνιαύσιον φιλοτιμίαν concetăţenilor săi. Se pare că el a fost reales gymnasiarch; sigur nu se înţelege însă, din ce ne-a rămas în document, nimic în această chestiune. Stabilim dară, că şi în privinţa gymnasiarchiei, oraşele din Pontul Stâng nu diferiau în ce priveşte organizaţia lor. Deşi d. p. Callatis ar fi putut adoptà gymnasiarchia semestrială ori tri-

(1) Kalinka, ***Ant. Denkm. in Bulg***, col. 81, nr. 92; col. 108, nr. 114; col 111, nr. 115.
(2) ***Histria*** IV, p. 596 şi urm., nr. 20.

mestrială, ca în atâtea centre elenice din Sud, ea păstră pe cea anuală şi, de sigur, dacă cel onorat consimţià, mereu reeligibilă (cf. Oehler, *l. c.*, col. 1993).

Fireşte, întreaga carieră a lui Apollonios stă în legătură cu vieaţa socială şi religioasă a Callatianilor, concentrată împrejurul gymnasiului lor. Nu e dară de mirare că şi noua reformă pe care o introduce «*el întâia dată*», aceea de a institui o sărbătoare specială a bătrânilor, propriu zis, nu e decât o completare a reformelor sale precedente, cari priviau sistematizarea colegiilor pe vârste. Ceeace e însă foarte important în noua instituţie social-religioasă, e caracterul ei specific pentru epoca imperială romană. Iată întâiu textul respectiv al documentului nostru (r. 9 sq.): πρᾶτος εἰσηγήσατο [ν]εωκόρον γήρως ἑορτὰν ἀργ[υρίου ἐπιδό]σει ποτὶ διανεκῆ διὰ τόκων [ε]ὐπο[ρί]αν, κτλ. Acest pasaj trebue alăturat de cel din r. 16: πρᾶτον κατασ(τ)άντα [γ]ε[ρ]ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ[π 'ἀρχᾶς...]. Din interpretarea comparativă a celor două citate reiese că, propriu zis, Apollonios este întemeietorul gerusiei din Callatis, prin separarea ei de celelalte colegii după vârste, adică din massa omogenă a cetăţenilor, şi prin însărcinarea ei cu celebrarea unei anume ἑορτή speciale. El asigură colegiului bătrânilor un fond din venitul căruia să se celebreze noua sărbătoare şi prin această asigurare el întemeează şi garantează şi pe viitor în existenţa ei nesdruncinată, gerusia, care, altfel, până la el, existase numai ca o posibilitate teoretică.

Odată cu întemeierea gerusiei Apollonios este ales gerusiarches, preşedinte al ei. Demnitatea aceasta nu e comună în Pontul Stâng. La Histria preşedinţii gerusiei se numiau συναγωγεῖς (1). In cele mai multe centre din Sud erà un γυμνασίαρχος τῆς γερουσίας (ori τῶν γεραιῶν, τῶν γερόντων, etc.), care conduceà colegiul bătrânilor (2), un προστάτης (3), ori alţi demnitari onorifici. Totuş, deşi rar (4), titlul de gerusiarches e cât se poate de firesc, mai ales în Pontul Stâng. In adevăr, colegiile de ephebi de aici îşi au ca preşedinţi ephebarchi, aleşi dintre ei (cf. Kalinka, *o. c.*, col. 108, nr. 114, din Odessus), deşi conducătorul lor e gymnasiarchul (5); cu atât mai mult bătrânii, cari n'aveau — propriu zis — nevoie de gymnasiarch îşi vor

(1) *Histria*, IV, p. 606 sq.
(2) Cf. Oehler, la P.-W., VII, col. 1978 sq.
(3) Cf. Miller, la P.-W., VII, col. 1268, s. v. gerontes.
(4) Odată, la Puteoli: Miller, *l. c.*, col. 1267.
(5) Cf. p. toate acestea şi Cagnat IGR., I şi III, ind. *s. v.*

fi ales un președinte dintre ei, cu acelaș nume ca acel al ephebilor, anume de ἄρχων,—ἀρχής al lor: γερουσιάρχης,—gymnasiarchul orașului fiind președintele tuturor colegiilor cetățenești după vârste și în acelaș timp, mai înainte de toate, agonothetul de drept și hieropoeoeul *eo ipso*, din vremea elenistico-romană (vezi mai sus).

Rămâne dară stabilit, că în începuturile ei gerusia din Callatis nu adoptă obiceiul comun de a-și alege un gymnasiarch al ei, așà cum își alegeau îndeobște toate colegiile acestea (cf. și Cagnat IGR., I și III, ind. *s. v.)*, ci, ca și la Histria, organizarea gerusiei se prezentă într'o formă deosebită.

Totuș e un alt punct, încă mai caracteristic, al organizării gerusiei callatiane de către Apollonios, punct care trebue de aproape cercetat, întrucât privește însăș esența și rostul gerusiei în epoca romană. Inscripția zice: πρᾶτος εἰσηγήσατο νεωκόρον γήρως ἑορτάν. Ce e această νεωκόρος ἑορτή?

Cuvântul νεωκόρος capătă, se știe, în vremea romană un sens cu mult mai nobil decât în vremea bună greacă: din vechiul servitor al templului, care mătură și curăță, νεωκόρος devine un fel de mare preot, în special al zeităților orientale, ca Sarapis, iar în formă atributivă devine titlul prin excelență onorific acordat orașelor elene pentru cultul purtat de ele Romei și Impăraților-zei în temple și sărbători speciale ale lor: Καισάρεια, Ῥωμαῖα, Σεβάστεια, etc. (cf. ind. la Dittenberger, *Syll.*[2] și OGI., la Cagnat, IGR. I și III, etc.). In special în părțile noastre vedem orașe ca Perinthus ori Philippopolis mândrindu-se cu titlul onorific de νεωκόρος pentru acest cult al Impăraților, și anume, fie d. p. în forma: ἡ λαμπροτάτη τῆς Θρᾳκῶν ἐπαρχίας μητρόπολις Φιλιππόπολις νεωκόρος (Cagnat IGR. I 1471, 1472), ca alăturea pe coasta Asiei, ἡ λαμπροτάτη μητρόπολις τῆς Ἀσίας νεωκόρος Κυζικηνῶν πόλις (*ibid.* 797), fie, de altă parte, d. p. în forma: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν νεωκόρων Περινθίων (*ibid.*, 786) ori Περινθίων νεωκόρων (787).

Heraclea Pontica, patria Callatidei, se mândrià și ea cu νεωκορία aceasta romană (cf. Cagnat IGR. I 890). Nimic mai firesc, în fața curentului general din orașele grecești de adoptare a cultului împăraților romani, decât să se găsească și la Callatis cinevà care să facă un act în această direcție. Apollonios întemeează o sărbătoare specială în legătură cu νεωκορία, celebrată numai de bătrânii din Callatis: noua sărbătoare se numește, cum se numiau orașele elene întregi din Sud, νεωκόρος (1). Apollonios înțelege dară ca *gerusia*

(1) Cf. d. p. și Dittenberger, *Syll.*[2], II 686: ὁ νεωκόρος Σμυρναίων δῆμος. ...

din Callatis să aibă ca principală grijă a ei cultul împăraților: sărbătoarea ei aniversară fiind o νεωκόρος ἑορτή. Această importantă concluzie specială ar păreà să ne îndemne a înțelege — în chip general — *gerusia* din vremea imperială romană, înainte de toate, ca un fel de colegiu special pentru cultul Romei și al împăraților. Totuș chiar la Callatis, din însăș inscripția noastră, vedem că existența ori neexistența gerusiei într'un oraș grec nu condiționează de fel cultul oficial al împăraților. In adevăr decretul onorific al lui Apollonios ne arată că gerusia din Callatis s'a întemeiat în strânsă legătură cu cultul împăraților, Apollonios însuș fiind cel dintâiu președinte al noului colegiu. Dar cultul împăraților *existà la Callatis încă dinaintea gerusiei*. Cum vom arătà mai jos, sărbătoarea Καισάρεια, tipică pentru acest cult, pomenită în inscripția noastră ca una la care se onorà de Callatiani, în totalitatea lor, cu o coroană și Apollonios al nostru, nu are nimic deaface cu acea νεωκόρος ἑορτή a gerusiei, de caracter particular, colegial, înființată de Apollonios. El contribuise, firește, la strălucirea cultului împăraților prin fundația lui: de aceea și erà onorat la Καισάρεια, dar cultul și sărbătoarea cea mare erau anterioare lui.

Incheierea firească la toate aceste considerații asupra naturii gerusiei din Callatis este aceasta: In legătură cu cultul împăraților, încă dinainte existent la Callatis, Apollonios dă geronților din orașul său un fond, cu venitul căruia, ei, constituiți în colegiu, așà cum se constituiseră οἱ νέοι și οἱ ἔφηβοι, se pare încă dinainte, să serbeze aniversarea împăraților de pe tron, probabil împreună cu preoții templului Romei și al împăraților. *Această sărbătoare nu este însă singura preocupare a gerusiei*. Colegiul geronților, cu un *gerusiarches* în frunte, își iea asupra lui, ca *gerusia*, toate atribuțiile social-religioase pe cari gerusia le aveà contemporan în celelalte orașe grecești. Acest lucru reiese perfect evident din titlul președintelui gerusiei callatiane: el e un ἄρχων, un conducător efectiv, iar nu onorific, al colegiului, având deci a lucrà continuu cu ei, în felul cum am văzut cu alt prilej că lucrau d. p. președinții gerusiei din Histria (cf. *Histria*, IV, p. 607 și urm.)

Se pune acum întrebarea: erà noua ἑορτή împodobită și cu agone nouă, precum de drept s'ar fi cuvenit, și cum erà de altfel obiceiul la orice sărbătoare importantă? Sau, toată sărbătoarea se rezumà în rugăciuni și jertfe aduse divinităților imperiale, cu banchetul care urmà de obiceiu acestor ceremonii?

Cred că răspunsul la această întrebare decurge în chip lămurit din cuprinsul inscripției, atât dinainte cât și de după pasagiul care ne preocupă acum. E evident lucru că un ἀγωνοθέτης și γυμνασίαρχος, cum erà Apollonios, cu caracter general (ca de pildă în inscripția dela Attalea în Pamphylia [Cagnat IGR. III 783]: γυμνασιαρχήσαντα καὶ νέων καὶ γεραιῶν καὶ παίδων καὶ ἀγωνοθετήσαντα τοὺς μεγάλους ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν Σεβαστείων), întemeind o nouă ἑορτή, nu puteà să priveze această sărbătoare de caracterul cel mai distinctiv al ei, agonele, tocmai în vremea aceasta așà de iubitoare de jocuri. Dacă un orășel ca Dionysopolis își permiteà luxul, prin sec. II p. Chr., să înființeze agone nouă, conduse de un gymnasiarch special: γυμνασιάρχης καινῶν ἀγώνων (Cagnat IGR. I 664), cu atât mai mult se va fi folosit Apollonios la Callatis de ocazia fundării gerusiei și de inaugurarea nouăi ei ἑορτή, pentru a înființà și agone nouă. In adevăr, din r. 13 și urm. vedem că Apollonios e încoronat la toate sărbătorile publice cari aveau și jocuri: la Caesaree, la Panegyris, la Diombrii. Vedem apoi că poporul callatian încoronându-l tocmai ca gymnasiarch, agonothet și gerușiarch, hotărește ca (după completarea noastră sigură, în r. 20) gymnasiul Callatianilor — localul principal al agonelor — să fie și locul de expunere a stelei de marmoră cu lauda lui Apollonios.

Trecem acum la partea a doua a documentului nostru, adică la însăș hotărîrea privitoare la Apollonios. După ce s'au expus în amănunte meritele lui, se conchide la distingerea sa cu diferitele onoruri publice, bine cunoscute nouă din toate decretele grecești analoage. Știrile însă, pe cari ni le dă cu acest prilej decretul callatian, cu privire la instituțiile religioase și sociale, precum și la spiritul public și arta din colonia noastră doriană, sunt până astăzi unice.

Să examinăm iarăș pe rând aceste știri.

Decretul zice: ἐπῃνῆσθαι..... [τ]ὲς πράταις τειμαῖς, ἃς ὁ δᾶμος αὐτῷ καθ' ἑκάσταν ἐψαφ[ίσατο? εὐεργεσί]αν. Această expresie, care ne întâmpină curent și în alte decrete (cf. pentru lămuriri Dittenberger, OGI. II 571), se referă la gradele onorurilor acordate unui cetățean pentru virtuțile sau binefacerile sale: dela o simplă coroană de ramuri verzi (d. p. de măslin) până la statuile de marmoră și de bronz, la coroanele și chipurile sculptate ori gravate, de argint și de aur, sau pictate pe lemn ori pe scuturi de aur, e o întreagă posibilitate de variații ale distincțiunilor, după meritele celui onorat. Callatianii

arată că lui Apollonios i-au decernat, după fiecare binefacere a lui, cele mai înalte onoruri (pe cari le vom vedeà mai jos). Fireşte această distingere a lui Apollonios stăteà în raport direct cu demnităţile pe cari le ocupase: aceste demnităţi erau acum de asemenea «cele dintâi» şi cele mai însemnate, din punctul de vedere al cerinţelor pe cari le impuneau celui distins cu ele. In adevăr, magistraţii principali din Callatis în vremea romană sunt οἱ στρατηγοί şi οἱ σύνεδροι (cf. inscr. AEM. XI 33, 32). Aceste două colegii, συναρχίαι, de conducători ai trebilor publice, nu pot însă nici pe departe să se asemene cu demnităţile onorifice, de adevărată patronare a cetăţenilor, oferite marilor bogătaşi ai timpului, evident după numele vechi de magistraţi obicinuiţi — subt cei cari conduceau adunările publice şi afacerile externe — de ἀγωνοθέτης ori γυμνασίαρχος, dar cu un conţinut cu totul deosebit. Acum a fi strateg ori synedru erà un lucru aproape fără importanţă, în vreme ce a fi agonothet ori gymnasiarch însemnà a fi «părintele şi binefăcătorul» oraşului.

Decretul prevede ca Apollonios să fie încoronat atât pe vieaţă, cât şi în special la diferitele sărbători, cari sunt apoi imediat enumerate. Redactarea decretului e aici puţin cam neprecisă: στεφανοῦσθε αὐτὸν διὰ βίου [κ]αὶ κατὰ ἴδιον ἔν τε... κτλ. Ce înseamnă κατὰ ἴδιον înţelegem mai clar, când comparăm textul nostru cu altele analoage, în cari expresia aceasta e altfel redată. De pildă, în decretul olbiopolitan pentru Neiceratos al lui Papias (Dittenberger, *Syll.*[2] I 324, 29): στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν καὶ καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐν τῆι ἀρχαιρετικῆι ἐκλησίαι καὶ ἐν τῶι τιθεμένωι ἀγῶνι τἀχιλλεῖ κατὰ τὸ πυθόχρηστον τῆς ἱπποδρομίας, κτλ., sau, cevà altfel, în decretul dionysopolitan pentru Acornion al lui Dionysios (*ibid.*, 342, 46): στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν τοῖς Διονυσίοις χρυσῷ στεφάνῳ, κτλ.

In ce priveşte zilele la cari Apollonios va fi încoronat, chiar cea dintâi ne face o sumă de dificultăţi de lectură şi interpretare. Pe piatră avem păstrate numai literele ΑΡΧΙΕΡ. Cu aceste litere nu se poate completà nici un nume de sărbătoare ori de zi solemnă. Dacă însă ne gândim că în conceptul după care a gravat lapicidul, ΑΙ erà foarte des redat cu Ε şi deci şi în cazul nostru a fost un ΑΡΧΕΡ în loc de ΑΡΧΑΙΡ, atunci înţelegem uşor cum lapicidul, în loc de ΑΡΧΕΡ (vezi mai jos) a scris, nebăgând de seamă, ΑΡΧΙΕΡ, cu gândul la ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ, etc. ΑΡΧΕΡ din concept a fost începutul fie dela cuvântul ΑΡΧΕΡΕΣΙΕΣ, fie, mai probabil, după spaţiul,

liber pe care avem a-l socotì pe piatră, dela expresia ΑΡΧΕΡΕΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ. Oricare din cele două completări o admitem, sensul rămâne acelaș. La adunarea cea mare a poporului, spre sfârșitul anului, când se strângeau mai mulți cetățeni ca ori când, spre a alege pe magistrații anului viitor (1), se făceà în o sumă de orașe elene (2) și proclamarea diferitelor distincțiuni ale binefăcătorilor cetății: Callatis vedem că făceà la fel.

A doua sărbătoare la care Apollonios erà încoronat de concetățenii săi erà Caesareele. Această sărbătoare ni-e bine cunoscută în special din insule și din Asia mică: ea erà caracterizată prin agonele cari se dădeau în cinstea casei imperiale și în legătură cu cultul împăraților, pe lângă templele acestora (3). La jocurile dela *Caesarea* (Καισάρεια) luau parte Eleni din toate părțile și de toate vârstele, după felul întrecerilor cari erau fixate dinainte: stadiu, pentathlu, pancratiu, etc. (4). E foarte caracteristic că la Callatis încă din sec. I p. Chr. se institue astfel de jocuri, după exemplul orașelor grecești din Sud, în vreme ce Tomi, cel puțin pe cât știm până acum, nu aveà o atare instituție religios-politică.—Că Apollonios erà celebrat și la această sărbătoare importantă, e cu totul firesc, dacă ne gândim la ce am cercetat mai sus, că anume el intemeează gerusia din Callatis, printre altele și cu menirea de a face cât mai strălucitor cultul împăraților în patria sa. Faptul că el numește sărbătoarea gerusiei νεωκόρος ἑορτή, ar fi o dovadă—alăturea de aceasta, pe care o examinăm acum: existența Caesareelor—că vechea colonie dorică a Callatianilor ținea ea însăș să poarte, ca oraș cu un templu și cu jocuri ale împăraților, titlul onorific de νεωκόρος πόλις.

In ce privește a treia sărbătoare, cu prilejul căreia erà onorat Apollonios, ea poartă numele comun de πανήγυρις. Din context reiese însă că ea e o πανήγυρις κατ' ἐξοχήν: adunarea cea mare, cu serbări, jocuri și bâlciu anual. Astfel de πανηγύρεις aveau cele mai multe din orașele grecești (cf. de pildă ind. la Dittenberger, *Syll.*², III p. 220): ele erau un fel de sărbători naționale, la cari luà parte tot poporul, cu femeile, copiii și sclavii. Gymnasiul orașului servià de obiceiu ca punct central al adunării; jocuri publice însoțiau aceste adunări mari, pe cari le prezidà fie gymnasiarchul, fie

(1) Cf. nota lui Dittenberger, la *Syll.*² I 324, 30.

(2) De pildă la Olbia (*Syll.*² I, *l. c.*).

(3) Cf. Saglio la Daremberg-Saglio, *Dict.*, I 2, p. 811; cf. și vol. III 2, p. 1368 (Toutain).

(4) Vezi Dittenberger, *Syll.*² II 677 și 678; cf. și Cagnat, IGR. III 319 și 804.

un magistrat onorific special, a cărui avere personală trebuià să fie, firește, foarte respectabilă, spre a puteà suportà toate cheltuelile jertfelor, jocurilor și banchetelor: panegyriarchul (1). In ce privește Pontul Stâng, avem documentată atât sărbătoarea πανήγυρις, cât și pe respectivul πανηγυρίαρχος, încă și la Tomi (AEM. XI 43, 56: un πανηγυριαρχήσας τῆς θυμελικῆς συνόδου) și la Histria (Dittenberger, *Syll.*² I 325, 22: în vestita inscripție a lui Aristagoras, feciorul lui Apaturios, care a cinstit orașul său și πανηγύρεσι πανδήμοις).

Inscripția onorifică a lui Apollonios nu pomenește, printre demnitățile cu cari l-a împodobit patria sa, pe aceea de πανηγυρίαρχος. E puțin probabil că această demnitate a existat la Callatis în vremea lui Apollonios și a fost ocupată de altcinevà, atunci când vedem că, propriu zis, Apollonios a împlinit prin liberalitățile sale din belșug și toate condițiile pentru a fi proclamat și panegyriarch. E mai probabil că la Callatis avem cazul din Ephesos, Epidauros, etc., unde gymnasiarchii prezidau și panegyrele (vezi citatele la Oehler, în P.-W., VII p. 1982).

Să examinăm acum a patra sărbătoare din decretul lui Apollonios: Διόμβρια. Pre cât am putut urmări, această sărbătoare erà până acum total necunoscută în întreaga lume grecească. Numele ei vine, evident, dela adiectivul δίομβρος = «pătruns de ploae», «udat». Dela început dară un înțeles pasiv, iar nu activ, care trebue să ne îndrepte gândul nu spre cerul care dă ploaia, ci spre pământul care e pătruns de ea și e făcut roditor. Iarăș ca o chestiune prealabilă, numele sărbătorii nu e cevà abstract, «sărbătoarea ploii», ci e o derivație dela un atribut precis al unui zeu, care la Callatis purtà epitetul de δίομβρος, fie în general, fie în chip mystic (numai la anume ceremonii și într'o anumită zi de sărbătoare, special caracterizată prin această calitate a zeului).

Dacă epitetul activ de ὄμβριος se întâmpină destul de frecvent, în special pentru Zeus (2), epitetul de δίομβρος e, altfel, până acum, pe cât știu, necunoscut. Găsim însă alte epitete înrudite ca sens cu acel de δίομβρος. Astfel e atributul ὀμβροχαρής, pe care-l poartă Γῆ (Bruchmann, *o. c.*, p. 72). Cevà mai depărtat e epitetul de εὔχλοος («cu verdeață frumoasă»: care implică însă logic calitatea

(1) Cf. și Oehler, la P.-W., VII, 1982 sq.

(2) Cf. Bruchmann, ***Epitheta Deorum Gr.***, (suppl. la Roscher), p. 136; IG. IV 1598 Corinth), etc. Cf. și epitetul analog ὑέτιος, de asemenea bine cunoscut (v. mai jos în text).

de δίομβρος), purtat de Δημήτηρ (*ibid.*, p. 74), ca și acelea de χλόη și χλοόκαρπος, strâns înrudite cu epitetul de εὔχλοος (*ibid.*, p. 77).

E clar, fără multe alte demonstrații, că divinitatea căreia i se cuvine în chip firesc titlul de δίομβρος e Pământul: fie ca Δημήτηρ, fie, mai firesc, ca Γῆ μήτηρ. Am văzut că de fapt numai această divinitate are epitete analoage cu cel din noua noastră inscripție. Cultul care se documentează printr'un atribut ca δίομβρος e însă prin excelență rural. E un cult al agricultorilor. Așà precum vedem de pildă pe Ζεὺς Ὑέτιος *(Iupiter Pluvius)* adorat de un collegiu de țărani din insula Cos: τὸ κοινὸν τῶν συμπορευομένων παρὰ Δία Ὑέτιον, compus din toți cetățenii din Cos, cu interese rurale, cari, împreună cu țăranii, se adună spre a aduce jertfe, la altarul zeului, lui Zeus «dătătorul de ploae» (Dittenberger, *Syll.*² II 735). In acelaș chip, vedem că erà celebrată la *Eleusis*, la Athena, la Epidauros, etc., Δημήτηρ Προηροσία (1), printr'o sărbătoare numită Προηρόσια sau Προηρέσια (2), imediat înainte de începerea arăturilor, ca zeiță care pregătește pământul spre a primì bine sământa. Sărbătoarea Proerosiilor (ἡ ἑορτὴ τῶν Προηροσίων: Dittenberger, *Syll.*² II 628, 4 sqq.), se celebrà, după cum a dovedit Dittenberger (*l. c.*), rectificând pe A. Mommsen (care o pune în Boedromion: Sept.-Oct.), în luna Pyanepsion (Octomvrie-Noemvrie), *„după primele ploi de toamnă“*, și anume, jertfa se făceà imediat înainte de începutul arăturilor, ca o inaugurare a muncii de toamnă. Astfel dară *„pământul udat“* de cele dintâi ploi ale toamnei e epiphania prin excelență favorabilă a zeiței la care Grecii se închină la Proerosia. Dovada cea mai clară despre aceasta o avem în adorarea Demetrei la această sărbătoare a ei tocmai împreună cu Zeus Ombrios și cu Poseidon Phytalmios (cf. Höfer la Roscher, *o. c.*, III 2999), adică cu cele două divinități supreme, cari dăruesc pământul însetat cu umezeala roditoare (3).

Astfel dară Γῆ Δίομβρος, sărbătorită de Callatiani la Διόμβρια, nu e altcevà decât Γῆ Ὀμβροχαρής ori Δημήτηρ Προηροσία, sărbătorită de ceilalți Eleni la începutul semănăturilor de toamnă, după primele ploi. Sărbătoarea noastră dela Callatis are dar a fi înțeleasă ca o nouă numire a Proerosiilor și ca atare trebue așezată în calendarul callatian tot prin Octomvrie-Noemvrie, ca și Proerosiile din Sud.

(1) Cf. Höfer la Roscher, *Myth. Lex.*, III, 2999.
(2) Vezi la Dittenberger, *Syll.*² II 521, 28 și 628, 6 și cf. Daremberg-Saglio, IV 1, 673.
(3) Vezi textele în Plutarch, *Sept. sap. conv.* 15 (*Mor.* 158 *e*) și *Adv. Coloten* 22,3 (*Mor.* 1119 *f*).

Identificarea sărbătorii Diombriilor e pentru istoria Callatidei de cea mai mare importanță: ea ne dovedește, de o parte, însemnătatea extraordinară a agriculturii în vieața colonilor dorieni de aici, iar de alta, prin denumirea originală dată sărbătorii, independența culturală a acestor coloni, cari născocesc forme nouă pentru vieața lor sufletească, firește, direct derivată din cea a Grecilor din patria primitivă.

Trecem acum la δαμοθοινίαι. Ințelesul acestui cuvânt e comun: «banchet popular, public». Intrebuințarea lui la plural nu presupune de fel o sărbătoare numită astfel, ci dimpotrivă accentuează încă și mai mult caracterul obicinuit al lui. E fără îndoeală vorba, în general, de toate banchetele publice. Pus în documentul nostru la urma unei enumerări de sărbători, am fi ispitiți să traducem: «în sfârșit la toate banchetele poporului Callatianilor». Totuș cuvântul δημοθοινία nu e lipsit—de altfel ca în toate actele publice la Greci—de un înțeles religios precis. Acest înțeles se exprimă lapidar într'o inscripție din Delphi zicându-se: «ὥστε θυσίαν καὶ δαμοθοινίαν συντελεῖν τὰν πόλιν τῶν Δελφῶν τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ κατ᾽ ἐνιαυτὸν...» κτλ. (cf. Dittenberger, *Syll.*[2] I 306, nota la r. 59=τὰ τέλεα τὰν δαμοθοινιᾶν). La sărbătorile mari, însoțite de jocuri și reprezentații, demothoiniile nu puteau lipsi. O inscripție din Ancyra, notând festivitățile dela jocurile quinquennale ce se dădeau acolo în legătură cu cultul Romei și al lui Augustus, înseamnă: (cutare magistrat, ori prezident al jocurilor, din banii săi) δημοθοινίαν ἔδωκεν, θέας καὶ κυνήγιον ἔδωκεν (CIG. (Boeckh) III 4039, r. 9 sqq.), sau: δημοθοινίας δὶς ἔδωκεν, θέας δὶς ἔδωκεν, ἀγῶνα γυμνικὸν..., κτλ. (r. 14 sqq.), sau: δημοθοινίας δὶς ἔδωκεν δυσὶ πόλεσιν, ἤλιψε τὰ δύω ἔθνη δι᾽ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, θέας ἔδωκε (r. 56 sqq.), etc., etc. Orice liberalitate a unui particular, care făceà jertfe zeilor, dădeà jocuri, ori instituià reprezentații de circ și hipodrom, rămâneà necompletă fără ospățul public, care s'o încheie, spre satisfacerea și recunoștința generală (cf. pe lângă cele citate mai sus, și CIG. (Boeckh) II 2880 din Branchidae; add. 2143 *f*, din Aegina; add. 2347 *k*, din insula Syros; în sfârșit, mai ales, add. 2374 *e*, din insula Paros, unde ni se arată tot mecanismul unei atare δημοθοινία: jertfe zeilor, cu πανήγυρις, și ca încheiere δημοθοινία, care, după hotărîrea solemnă a poporului, se ține în gymnasiul orașului).

Onorarea lui Apollonios din Callatis aveà deci a fi făcută și la toate banchetele publice date de concetățenii săi, fie în legătură

cu cultul Romei și al Impăraților, fie după ceremoniile și jertfele celorlalți zei, adorați de numeroase thiasuri foarte înfloritoare, precum de pildă erà acel al lui Διόνυσος Δασύλλιος pe lângă templul Δασυλλιεῖον, despre jertfele și ceremoniile căruia avem știre într'o inscripție de mare preț (anume cultul acesta se arată a fi originar, prin Heraclea Pontica, din străvechea patrie dorică, Megara: o legătură intimă sufletească între cele trei orașe) (1), precum erà thiasul cu inițiare în mysterii, al zeilor din Samothrake (2), thiasul lui Dionysos Baccheus (3), de sigur și al lui Apollon Agyieus (4), în sfârșit o sumă altele (5), necunoscute nouă după numele zeilor cari le ocrotiau, ci numai după decretele lor publice, în cari vedem consecvent indisolubila legătură dintre vieața orașului, cu formele oficiale ale activității publice, și vieața thiasurilor, cu formele neoficiale, dar, ca elemente creatoare, încă mai importante, ale aceleiaș activități publice (cf. AEM. XI 35, 35: εὐεργέταν μὲν τοῦ δάμου φιλότιμον δὲ τοῦ θιάσου; XI 34, 33 cu XIV 32, 75, mai sus interpretat; VI 10, 16: ναὸν 'μακρὰν κατασκευαξάμενος ἐκ τῶν ἰδίων τόν τε λιμένα καὶ τὰς ἀκτὰς ἀπολεμήτους ἐτήρησεν καὶ τὸ πλοῖον ἐδωρήσατο τᾷ πόλει ἀπ' ἀρχᾶς τε φιλότειμος ἐὼν τοῦ θιάσου ἐπαγγέλλεται ἀεί τινος ἀγαθοῦ παραίτιος ἔσεσθαι τοῖς θιασείταις...).

Poporul callatian onorează pe Apollonios pentru exercitarea exemplară a trei demnități: *gymnasiarchia* (se pare generală, iar nu numai a ephebilor), ***agonothesia*** și ***gerusiarchia*** (aceasta încă crescută în valoare prin faptul întemeierii gerusiei chiar de către Apollonios); pristavul aveà a proclamà lauda lui Apollonios exact în această ordine: ὁ δᾶμος στεφανοῖ τὸν γυμνασιά[ρχαν καὶ ἀγωνο]θέταν κα(ι) (6) πρᾶτον κατασ(τ)άντα [γ]ε[ρ]ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς...]. Incoronarea lui Apollonios se făceà la toate ocaziunile solemne pe cari le-am examinat mai sus. Cinstirea cea mai de preț a lui erà însă eternizarea chipului lui prin statui de bronz și picturi, expuse în portice, cari să dea tuturor știre pe viitor de binefacerile lui: [τιμῶ]ν δὲ αὐτὸν ἀναστάσει [εἰκ]όνω[ν] χαλκέων τε καὶ γραπτ[ῶν...].

(1) AEM. XVII 101, 43 *a* și *b*.

(2) AEM. XIV 35, 88, XIX 110, 67 cu inscripția din Tomi (nu Callatis) AEM. VI 8, 14= Michel, *Recueil*, 704 (sec. II a. Chr.).

(3) Cf. AEM. XIX 107, 61.

(4) Cf. AEM XI 33, 32.

(5) Cagnat, IGR. I și AEM., *passim*. Cf. *Histria* I, cap. resp.

(6) In decretele de dialect doric se găsește adesea κα în loc de καί, variind indiferent ca ortografie în acelaș document; cf. la Dittenberger, *Syll.*[2] I 306, din Delphi.

Am arătat cu alt prilej (*Histria*, IV, p. 627), cum în vremea elenistico-romană diferitele distincţiuni publice îşi pierd atât de mult valoarea lor morală, încât ele sunt crescute cantitativ până la absurd. De unde în vremea veche elenică statuile închinate biruitorilor erau mai mult un fel de ofrande aduse zeilor, neavând a reprezentà aidoma pe muritorul care se onorà cu ele, în vremea mai târzie mai multe statui se închină simultan, pentru aceeaş faptă, aceluiaş om (1). Potrivit acestei exagerări generale a spiritului public contemporan, Apollonios primeşte dară dela concetăţenii săi, nù un monument, ci mai multe (cel puţin două); după cum înţelegem din decretele onorifice ale altor gymnasiarchi (v. *Histria*, IV, *l. c.*), o statue de bronz şi un tablou îi vor fi fost de sigur aşezate în gymnasiu, acolo unde vedem din decretul lui (r. 20), că-i fusese pusă şi stela cu inscripţia onorifică; altă statue, ori un chip zugrăvit îi va fi fost închinat, fie în agorà, fie în vreuna din incintele sacre ale templelor, fie în port.

In ce priveşte calitatea artistică a chipurilor de bronz ale lui Apollonios, cine ar fi dispus să admită la ele o artă provincială, nedibace şi lipsită de originalitate, poate fi întors de pe această cale, de o parte prin consideraţia că ne aflăm în sec. I al vremii romane, când încă nu se pierduse tradiţia bună, de alta însă prin comparaţia pe care o avem chiar la Callatis cu arta industrială de aici: teracote din vremea romană, excelent modelate, dovedind o stăpânire încă destul de respectabilă a mijloacelor tecnice mai vechi (cf. comunicarea d-lui D. M. Teodorescu asupra săpăturilor dela Callatis în a. 1915).

Decretul lui Apollonios vorbind la un loc de «chipuri de bronz şi pictate» ne sileşte să examinăm mai de aproape legătura dintre aceste două feluri de monumente, cu cari Callatianii au onorat pe binefăcătorul lor. Expresia εἰκὼν γραπτή, chip zugrăvit, e absolut comună în inscripţiile onorifice greceşti şi nu avem nevoe să dăm aici citate în această privinţă (cf. d. p. Dittenberger, *Syll.*² III, p. 274 şi OGI. II, p. 651). Boeckh în CIG. II p. 662 sqq., la nr. 3068, a cercetat foarte amănunţit chestiunea, dacă prin εἰκὼν γραπτή putem înţelege şi sculpturi, şi a deslegat-o negativ. Doveziie aduse de Boeckh sunt peremptorii: εἰκὼν γραπτή e, în deobşte, un chip zugrăvit. Dimpotrivă εἰκών singur are două înţelesuri: acela de ἄγαλμα ori ἀν-

(1) Vezi citatele în *Histria*, IV, p. 627; chiar la Histria se constată în sec. II p. Chr. aceeaşi risipă de laude publice (vezi comentariul la nr. 27 şi 28).

δριάς (statue întreagă), și acela de προτομή, ἀναγλυφή (bust ori relief). Tot astfel εἰκὼν γραπτή poate fi numai bust și poate fi și figura întreagă, deși de obiceiu în acest din urmă caz se adăogă și cuvântul τελεία. Decretul lui Apollonios nu explică dară clar ce fel de chipuri de bronz și pictate i-au fost dedicate. Credem însă că nimic nu se opune ca să admitem că chipurile de bronz erau statui întregi, ci dimpotrivă suntem chiar îndemnați la aceasta prin expresia ἀναστάσει, ridicarea, care se întrebuințează așà de tipic pentru închinarea de statui, încât Boeckh afirmă (*l. c.*, p. 665 col. II), că «nicăeri nu se spune εἰκόνα γραπτὴν ἀναστῆσαι,—ceeace se zice numai de statui și coloane ori stele de marmoră». Decretul a întrebuințat cuvântul general εἰκών spre a se potrivi și pentru chipurile de bronz și pentru cele pictate; legătura de idei a făcut-o prin τε καὶ (εἰκόνων χαλκέων τε καὶ γραπτῶν), indicând astfel raportarea strânsă a cuvântului prim, general, la cele două următoare, speciale.

Mai rămâne acum să examinăm chestiunea, ce anume erau «chipurile zugrăvite» ale lui Apollonios. Uzul comun al limbii grecești și al tradiției literare despre pictura greacă a specializat expresia εἰκὼν γραπτή pentru tablourile și picturile independente (pe diferite materiale: lemn, metale, etc.) (1), spre deosebire de picturile parietale, cari împodobiau aceleași temple, basilice și portice greco-romane, unde se expuneau și tablourile (2). Pentru mișcarea artistică din Callatis în epoca de înflorire a stăpânirii romane, inscripția lui Apollonios ne aduce astfel știri de cea mai mare însemnătate. Nu numai sculptura și pictura, dar chiar arhitectura de aici ni se arată într'o lumină foarte favorabilă prin pomenirea dedicațiilor făcute lui Apollonios de Callatiani.

Inscripția dădeà și indicații mai precise asupra locului unde aveau a fi expuse statuile și tablourile, precum și asupra cheltuelilor (e vorba în r. 18 de δαμόσιοι πόροι): toate aceste lămuriri ne sunt pierdute, piatra fiind aici așà de roasă, încât nu mai poate fi vorba de o restaurare convenabilă a textului.

In ce privește așezarea stelei cu decretul onorific în gymnasiul din Callatis, am arătat mai sus necesitatea morală a acestei alegeri a locului, Apollonios avându-și întreaga vieață legată de instituțiile gymnasiale ale orașului său, atât ca agonothet și gymnasiarch, cât și ca gerusiarch.

---

(1) Cf. Boeckh, CIG. II, p. 664, col. II.

(2) O εἰκὼν γραπτή erà totdeauna așezată la adăpost de intemperii, subt un coperiș Cf. pentru toate acestea, Boeckh, CIG. II p. 665.

Trecem acum la începutul decretului pe care îl dăduseră cele două colegii cetăţeneşti după vârstă, οἱ νέοι şi οἱ ἔφηβοι, ca instituţii autonome, din partea lor, pentru onorarea «preşedintelui» lor, «gymnasiarchul» Apollonios. Nu ni s'au păstrat decât cuvintele: ἔδοξε τοῖς νέοις καὶ ἐφήβοις, în r. 21, restul fiind indescifrabil ori distrus. Simpla existenţă a acestor corporaţii ne este însă de cel mai mare preţ.

In adevăr, din trei inscripţii dela Odessus, ne dăm seama, prin comparaţie, de însemnătatea pe care o aveau în Pontul Stâng colegiile de νέοι şi ἔφηβοι.

Vedem în una din ele (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 81, nr. 92), de pe la începutul secolului I a. Chr., pe νέοι onorând printr'un decret al lor pe Xenandros al lui Apaturios pentru nobleţea lui faţă de dânşii: în fiecare an, la sărbătoarea lui Hermes — ἐν τοῖς Ἑρμαίοις — zeul ocrotitor al gymnasiilor, Xenandros să fie încoronat, pristavul proclamând: οἱ νέοι στεφανοῦσιν... κτλ. Hotărîrea colegiului de νέοι are a fi executată de înşişi gymnasiarchii cari vor fi în fiecare an, ei având grija de a se face regulat şi după datină proclamarea încoronării. Gymnasiarchii sunt însă, precum se ştie, magistraţii întregului stat şi demnitari onorifici de primul rang, ei înşii binefăcători ai patriei, în întregimea ei, prin liturgiile lor bogate. Aceste consideraţii ne arată că οἱ νέοι exercită (precum am dovedit cu alt prilej, despre gerusia) (1), un rol quasi-oficial în vieaţa publică din Pont şi deci actele lor au cea mai mare înrâurire asupra vieţii comune din oraşele greceşti de aici.

De altă parte, vedem pe ἔφηβοι subt prezidenţia unui ἐφήβαρχος dintre dânşii, făcând la Odessus dedicaţii pentru marele zeu, thracic, de aici, θεὸς μέγας Δερζελάτης, în a. 238 p. Chr. (Kalinka, *o. c.*, col. 108, nr. 114), primul archon, după care se datează închinarea, fiind şi preot al zeiţei Roma, — iar într'o altă inscripţie întâlnim pe aceiaşi ephebi organizaţi în companii (τάξεις): avem lista de nume a celor din a VII-a τάξις, — poate, subt câte un ταξίαρχος, — ridicând de sigur (după motivele ornamentale ale reliefului de deasupra inscripţiei) o închinare pentru un epheb din compania lor, sau pentru întreaga companie, biruitoare la vreunul din agonele odessitane (Kalinka, *o. c.*, col. 111, nr. 115). — Actele publice ale ephebilor, făcute la Callatis, cum am văzut, în tovărăşie cu οἱ νέοι, sunt pretutindeni în oraşele greceşti nu mai puţin quasi-oficiale ca

(1) *Histria*, IV, p. 680 sq.

ale celorlalte corporații după vârste, — afară firește de παῖδες, cari au rol numai la actele pur gymnasiale ori religioase.

Callatis având collegii deosebite de γέροντες, νέοι și ἔφηβοι, active toate în vieața publică, se arată a fi — în sec. I p. Chr. — printre orașele elenice cele mai înfloritoare, ca activitate socială și culturală.

Incă o chestiune înainte de a încheià. Decretul pentru Apollonios e redactat în dialectul doric. Avem documente sigure din Callatis redactate și în κοινή (AEM. VIII 3, 6; XIX 108, 63; XIX 109, 64, etc.); marea majoritate însă a inscripțiilor Callatidei (exceptând firește pe cele din AEM. VI, cari sunt mai toate greșit date ca din Callatis), e dorică. Persistența aceasta a dorismului, care erà în special ținut viu la Callatis prin legăturile strânse cu patria mamă, Heraclea Pontica, a contribuit fără îndoeală în cea mai mare măsură la păstrarea caracterului primitiv al grecismului de aici — cu instituțiile sale religioase străvechi — și a fost una din cauzele importante ale înfloririi culturale a Callatidei, în continua ei rivalitate cu vecina ioniană, mai fericită, Tomi.

Inscripția lui Apollonios, întemeietorul gerusiei din Callatis, ne deschide o perspectivă excepțional de largă asupra acestei înfloriri sociale, religioase și artistice a Callatidei în secolul I p. Chr.

RÉSUMÉ

La Gérusie de Callatis.

Parmi les colonies grecques du Pontus Sinister, Callatis — fille d'Heraclea Pontica, et par celle-ci descendante de l'ancienne Mégare dorienne — paraît avoir joué, vers le IV-e et la première moitié du III-e siècle av. J.-Chr., le principal rôle parmi ses voisines, ioniennes: Histria au Nord et Odessus au Sud (Tomi n'étant encore, en ce temps, qu'une petite factorerie). Avant le IV-e siècle et, en partie, même pendant ce siècle, Histria avait été la plus florissante colonie, entre l'Istrus et le Haemus. Dès le milieu du III-e siècle, l'importance de Tomi prend un rapide essor. Au temps des Romains elle devient la métropole du Pontus Sinister.

L'extension de la puissance macédonienne jusqu'à la mer Noire, donne aux villes grecques d'ici l'occasion d'entrer, déjà sous Philippe et Alexandre, directement dans la mêlée des luttes qui caractérisent l'époque hellénistique. Spécialement le roi Lysimaque essaya de soumettre à sa volonté directe les villes du Pontus Sinister; mais celles-ci profitant de la rivalité entre Antigonos et Lysimachos cherchèrent à leur tour à se débarrasser de la désagréable tutelle. Diodore de Sicile nous parle de ce conflit—dont les Callatiens sont les principaux et à vrai dire les uniques héros—d'une manière détaillée dans ses l. XIX 73, XX 25 et XX 112, 2.

Malgré leur héroïque résistance, le coup donné par Lysimaque aux Callatiens, en 313 et les années suivantes, quand une si grande partie de la population de cette ville avait émigré dans le Bospore Cimmérien, affaiblit de beaucoup la puissance de la florissante colonie dorienne. L'essai des Callatiens de prendre Tomi pour en faire une factorerie à eux, vers 260 av. J.-Chr., n'eut point de succès. Les Byzantins battirent les Callatiens alliés aux Histriens, et donnèrent aux Tomitains l'indépendance. A partir de cette défaite, nous dit l'historien Memnon, les Callatiens ne purent jamais plus s'élever à un état de prospérité remarquable.

Mais on ne doit pas prendre à la lettre l'affirmation de Memnon. En effet, nous avons la possibilité, de savoir, justement pour le IV-e et le III-e siècle av. J.-Chr., par une série de monuments authentiques, quelles étaient

les relations politiques et commerciales — continues — des Callatiens; ces relations n'ont point l'air de s'être trop laissées influencer par les insuccès politiques et militaires entre 313 et 250.

Un décret honorifique du IV-ème siècle a. J.-Chr., par lequel les citoyens d'Olbia proclament Nautimos de Callatis «proxenos», indique les étroites relations commerciales qu'entretenaient ces deux villes (Minns, *Scythians and Greeks*, p. 459). Un autre décret honorifique est rendu par les Callatiens eux-mêmes, probablement vers le III-ème siècle a. J.-Chr., pour un citoyen de la Chersonèse Taurique, du nom de Pasiadas, fils de Herodotos, dont il est dit qu'il est bienveillant et serviable tant à l'égard de l'État des Callatiens que particulièrement pour les citoyens de Callatis obligés par leurs affaires d'aller dans la colonie dorienne soeur (AEM. XVII 99,41; Michel, *Recueil*, 333). C'est très probablement vers la même époque, à savoir: III-ème siècle a. J.-Chr., ou tout au plus commencement du II-ème, que se place un autre décret honorifique (Pârvan, *Archäologischer Anzeiger*, J. D. A. I., Berlin, 1915, p. 250 et suiv.) rendu par les Callatiens en faveur de deux citoyens de Mytilène, les frères Héronax et Bacchios, fils de Kalliphanès, qui, pareils en cela à Pasiadas de Chersonèse, secourent et assistent les citoyens de Callatis venus pour des affaires à Mytilène. Nous voyons donc ces Callatiens entretenir d'actives relations commerciales et politiques avec Olbia, la Chersonèse Taurique et Mytilène, précisément à l'époque où ils défendaient le plus obstinément leur liberté contre Lysimaque et où ils disputaient aux Byzantins la suprématie politique et économique sur le littoral occidental du Pont Euxin („Pontus Sinister").

Le déclin des Callatiens, aux III-ème et II-ème siècle a. J.-Chr., est dû sans doute non seulement à leurs défaites militaires mais aussi à des causes d'ordre plus général, qui ont sensiblement modifié l'équilibre des forces helléniques de ces contrées.

En effet, vers la fin du III-ème siècle a. J.-Chr., nous voyons la Chersonèse Taurique, la colonie sœur de Callatis, parvenir à une prospérité exceptionnelle, grâce surtout à son commerce de céréales (voir Minns, *o. c.*, p. 517). Or, c'est précisément le même commerce qui formait aussi la principale source de richesse des Callatiens. Une nouvelle preuve de ce fait en plus de celles que nous connaissions jusqu'à présent (voir plus haut p. 55) nous est fournie par l'inscription même dont nous nous occupons ici: parmi ses fêtes publiques, Callatis, comme État agricole, en compte une, Διόμβρια, qui est directement consacrée à la fécondante humidité des pluies d'automne. Nous insisterons plus bas sur le caractère de cette fête.

Outre la concurrence rencontrée dans le commerce des grains, la calamité de plus en plus grande qu'étaient les incursions des pirates dans les eaux

du Pont a contribué sans doute à l'apauvrissement des colonies grecques qui n'étaient pas directement défendues par de puissantes flottes de guerre: c'était le cas des villes du Bosphore Cimmérien. En effet, nous voyons par les inscriptions qu'après le déclin de la puissance de Lysimaque sur terre et de la force d'Eumélos et de ses descendants Spartocides sur mer (voir Minns, p. 579 et suiv.), les colonies grecques du littoral occidental restées libres sont en réalité bien plus malheureuses que du temps de leur soumission à Lysimaque, car les barbares arrivés par terre aussi bien que les pirates venus par mer les attaquent sans cesse et, lorsqu'ils ne les ravagent pas complètement, ils pillent et massacrent du moins leurs citoyens isolés. Une inscription qui date environ de l'an 100 a. J.-Chr., exprime les remerciments chaleureux des Callatiens aux Apolloniates et surtout à Stratonax, fils de Lygdamis, qui, pendant la récente guerre, portée sans doute contre les barbares, avaient «sauvé» les Callatiens de la défaite (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 83 et suiv.). D'autre part, nous possédons un décret, datant vraisemblablement de la première moitié du II-ème siècle a. J.-Chr., qui est consacré par les Olbiopolites aux citoyens grecs de l'île des Serpents et surtout à l'un d'entre eux dont le nom ne s'est pas conservé, et dont le principal mérite était d'avoir nettoyé le Pont Euxin des pirates qui l'infestaient (AEM. XI 37, 41). C'est toujours pour célébrer une victoire contre les pirates que le Rhodien Posideus dédie vers l'an 100 a. J.-Chr. également à Olbia, un ex-voto à Achilleus, le héros protecteur de l'île de Leuké au sujet de l'activité des Olbiopolites et des Rhodiens dans le Pont Minns, p. 463).

Un nouveau document de cette époque trouble (II-ème — I-ier siècle a. J.-Chr.; voir AEM. VI 10, 16 et Pick, *Münzen von Dacien u. Mösien*, I 1, p. 86, n. 1) nous est fourni à Callatis par une autre inscription, très importante pour les renseignements de nature économique — finances et banques — qu'elle nous donne. C'est le décret d'un „thiasos" en l'honneur d'un membre généreux qui avait mis des fonds à la disposition du collège dans des conditions très favorables (AEM. XI 34, 33 et XIV 32, 75; Dittenberger, *Syll.*[2] II 736; Michel, *Recueil*, 996; II-ème siècle a. J.-Chr.). Le décret parle des circonstances critiques que traversent les citoyens et souligne le fait que leur bienfaiteur Bicon, fils de Dioscouridas, ayant la garde du trésor du thiasos, en avait perdu les fonds, probablement pendant une guerre avec les barbares, et par conséquent pour des causes indépendantes de sa volonté. Cependant, il rendit tout l'argent à lui confié par les Callatiens ainsi que les intérêts, alors qu'il aurait pu ne pas s'acquitter de la dette qu'il avait, d'après la loi, envers le collège. De plus, il avait lui-même, auparavant, prêté au thiasos de l'argent à un taux minime, et supporté sur sa propre fortune une partie des dépenses de son collège.

Tous ces documents prouvent donc, en ce qui concerne les II-ème et I-ier siècle a. J.-Chr., d'une part les circonstances difficiles et souvent très malheureuses où vivaient les Callatiens, d'autre part la prospérité de leur vie économique, en dépit de ces circonstances. Le décret bien connu d'Olbia, rendu en l'honneur de Théoclès, fils de Satyros (CIG. (Boeckh), 2059; Latyschew, IPE. I 22; Minns, *o. c.*, p. 644, no. 10), nous montre les Callatines, vers les dernières années de l'ère païenne, ou les premières de l'ère chrétienne, consacrant, en compagnie des citoyens de presque toutes les villes grecques importantes du Pont et de la mer Egée en relations avec le Pont, une couronne d'or à Théoclès à l'occasion de sa mort, pour les services qu'il avait rendus, entre autres, aussi au club des Callatiens, négociants et armateurs, venus pour affaires à Olbia.

Les intérêts économiques, politiques et militaires des Callatiens les obligent à entretenir des relations très étroites non seulement avec leurs frères doriens du Byzance, de l'Héraclée Pontique, ou de la Chersonèse Taurique (voir pour les relations de l'Héraclée avec la Scythie Mineure, AEM. VIII 20, 60), mais aussi avec les centres ioniens. Une inscription qui semble provenir d'Odessus nous montre les Callatiens rendant des honneurs particuliers, vers le II-ème ou I-ier siècle a. J.-Chr. (CIG. (Boeckh) *add.* 2056 *d*), à un citoyen de cette ville voisine; une autre inscription, provenant de Carystos en Eubée et datant de la même époque, mentionne une Callatienne, Neikéso, enterrée là-bas par son fils, Comaros, marchand ou nautonier (IG. XII 9, 34). Vers le même siècle nous rencontrons des Callatiens à Athènes: ainsi par exemple un nommé Ménandros, fils de Doros (IG. II 3, 3045; voir III 2, 2501), et une femme Anthis (IG. II 3, 3044), qui y sont enterrés. Une autre Callatienne, Euporia, vit à Smyrne, un peu plus tard peut-être (CIG. Boeckh) 3317).

D'ailleurs, pour ce qui est des Callatiens comme infatigables navigateurs et connaisseurs des routes de la mer et des contrées lointaines (voir par exemple l'inscription funéraire en vers, AEM. VI 6,10: οὕνεκεν ἐν ξείνῃ Διονύσιος ἔφθιτο νούσωι, λείψανα δ'ἐξ σποδιῆς ἤλυθεν εἰν τοκέας), nous en avons le plus éclatant témoignage dans l'activité scientifique de Démétrios le Callatien, qui, à l'époque même dont nous nous occupons — III-ème — II-ème siècle a. J.-Chr., — entre 216-200, écrivait ses vingt livres «sur l'Asie et l'Europe» (voir F. Susemihl, *Gesch. d. griech. Litt. in der Alexandrinerzeit* I, p. 681).

A l'époque romaine, Callatis continue à être un important centre commercial. Cependant, à partir du II-ème siècle, sous Marc Aurèle et ses successeurs, la direction des affaires publiques est confiée aux représentants du pouvoir central, *curatores reipublicae*, étrangers d'origine, envoyés par

l'empire pour réorganiser l'administration désordonnée des Grecs habitant ces parages. Une inscription de Sidyma en Lycie, qui se place vers 180 après J.-Chr., nous fait connaître un λογιστὴς Καλλατιανῶν πόλεως Μυσίας, qui est romain par le nom, le droit de cité et la dignité sénatoriale: Tib. Claudius Telemachus, mais gréco-lycien d'origine, à savoir de Xanthos; il est vrai que vers la fin du II-ème siècle il réussit à devenir *consul* (Cagnat IGR. III 581; Pârvan, *Histria*, IV p. 629).

Bien plus, même à l'époque tardive romano-byzantine, Callatis conserve un bien-être relatif (voir les intéressantes découvertes de mon collaborateur D. M. Teodorescu, dans les *Annales* de l'Académie Roumaine) et ses relations traditionnelles avec l'étranger. Ainsi, nous trouvons vers le V-ème siècle un Syrien hellénisé, au nom romain de Synplikios, fils de Kassianos, de profession avocat-jurisconsulte (νομικὸς τὴν ἐπιστήμην) qui, ayant vécu ici jusque dans ses vieux jours avec sa femme, s'éteint «avec l'espoir de la résurrection» et de «la vie éternelle» (AEM. XI 32, 31).

* * *

Le nouveau document, découvert parmi les matériaux extraits des ruines antiques pour servir au nouvel édifice de l'église grecque de Mangalia, est très mal conservé (pour la description et la restauration des deux fragments dont se compose le texte actuel, voir plus haut page 60—64 et le dessin de la page 61, ainsi que la planche hors texte de la fin). Le contenu du document, tel qu'il résulte des restitutions que nous proposons ci-dessus, est le suivant.

Un riche citoyen de Callatis, vu l'état précaire des finances de la ville, offre spontanément d'assumer la charge d'ἀγωνοθέτης. Sur sa fortune, il fait faire brillamment les sacrifices et les repas rituels. Les Callatiens le proclament gymnasiarque. En cette qualité, il réorganise le système d'utilisation du gymnase par les quatre collèges des citoyens, groupés par âges: enfants, éphèbes, jeunes hommes et vieillards; il apporte de riches sacrifices à l'occasion des fêtes et offre de brillantes cérémonies en l'honneur des dieux. C'est lui enfin qui, le premier, institue la fête néocorique des vieillards, et alloue à cet effet un fonds dont les intérêts doivent servir au collège des vieillards de Callatis (gérusie) pour célébrer chaque année cette fête particulière. Pour tous ces bienfaits, les Callatiens décident d'honorer publiquement Apollonios et de lui conférer les premières distinctions de la cité: «Le peuple couronne le gymnasiarque, l'agonothète, le premier fondateur de la gérusie et son premier gérusiarque, et il l'honore en lui érigeant des statues d'airain et en lui consacrant des images peintes...» La proclamation devait avoir lieu aux quatre grandes fêtes que le document

nous révèle maintenant pour la première fois à Callatis: Archairésies, Césarées, Panégyries, que nous trouvons aussi ailleurs, et Diombries, fête dont nous rencontrons la première mention, dans tout le monde grec, à Callatis; en dehors de ces fêtes, la proclamation aurait lieu d'une façon générale à toutes les Damothoïnies.

Le décret du peuple Callatien était suivi sur notre monument de la décision spéciale que les collèges réunis des *νέοι* et *ἔφηβοι* de Callatis avaient prise pour honorer eux aussi en particulier le bienfaiteur Apollonios. Malheureusement, rien ne subsiste de cette décision, car le fragment que nous possédons constitue une petite partie à peine du monument qui ornait le gymnase de Callatis.

Nous ne saurions, dans ce résumé succint, insister sur les faits nouveaux, concernant les institutions sociales et religieuses du I-er siècle après J.-Chr., dont notre document nous donne connaissance pour la première fois. Nous nous bornerons — pour le reste voir le texte roumain — aux deux faits nouveaux essentiels qu'apporte l'inscription: la fondation de la gérusie de Callatis et la fête, inconnue jusqu'à présent, des Diombries.

Le texte dit (9-ème ligne et suivantes): *πρᾶτος εἰσηγήσατο [ν]εωκόρον γήρως ἑορτὰν ἀργ[υρίου ἐπιδό]σει ποτὶ διανεκῆ διὰ τόκων [ε]ὑπο[ρί]αν, κτλ.*, et plus bas. (16-ème ligne): *πρᾶτον κατασ(τ)άντα [γ]ε[ρ]ουσίαν γερουσιάρχαν ἀ[π' ἀρχᾶς...]*. Il ressort de l'interprétation comparative des deux citations ci-dessus qu'Apollonios non seulement a fondé la gérusie en la séparant des autres collèges groupés par âges, mais aussi lui a donné la mission spéciale de célébrer une *ἑορτή* caractérisée comme *νεωκόρος*. Dès que la gérusie est créée, Apollonios est élu gérusiarque, c'est-à-dire président. Cette dignité n'est pas commune à tout le Pont occidental. A Histria les présidents de la gérusie s'appellaient *συναγωγεῖς* (Pârvan, *Histria*, IV 606 et suiv.). Dans la plupart des centres du Sud fonctionnaient soit un *γυμνασίαρχος τῆς γερουσίας* (ou *τῶν γεραιῶν, τῶν γερόντων*, etc.) soit un *προστάτης*, dignitaires honorifiques qui dirigeaient le collège des vieillards (P.-W. VII, col. 1978 et suiv. et 1268). Qu'est cette *νεωκόρος ἑορτή*? Nous voyons dans ces contrées des villes telles que Périnthe ou Philippopolis s'enorgueillir du titre honorifique de *νεωκόρος* qui leur avait été conféré en récompense du culte qu'elles avaient voué à Rome et aux empereurs-dieux en leur dédiant des temples et des fêtes spéciales (Cagnat, IGR. I 1471, 1472, 786, 787 et en général I et II[1], et Dittenberger, *Syll.*[2] et OGI., pour *Καισάρεια, Ῥωμαῖα, Σεβάστεια*, etc.). La ville de l'Héraclée Pontique, métropole de Callatis, possédait elle aussi la distinction de la *νεωκορία* (Cagnat, IGR. I 890). Rien donc de plus naturel que l'institution par Apollonios, à Callatis, d'une fête spéciale en relation avec la *νεωκορία* et célébrée exclusivement par les vieillards de la ville. Apollonios entend que

la gérusie de Callatis ait comme principale mission le culte des empereurs, sa fête anniversaire étant une νεωκόρος ἑορτή. Mais le culte des empereurs existait à Callatis déjà avant la gérusie, et la fête des Καισάρεια, qu'on célébrait depuis longtemps lorsque la gérusie fut instituée, n'a rien de commun avec cette νεωκόρος ἑορτή de la gérusie à caractère particulier collégial. L'existence ou la non-existence de la gérusie dans une ville grecque ne conditionne nullement le culte officiel des empereurs.

Examinons maintenant la quatrième fête dont nous parle le décret d'Apollonios: Διόμβρια. D'après les recherches que nous avons pu faire, cette fête était jusqu'à présent totalement inconnue dans le monde grec. Son nom vient évidemment de l'adjectif δίομβρος, «mouillé par la pluie». Il faut donc, dès le début, remarquer le sens passif et non pas actif de ce terme. Ce sens doit diriger notre pensée non pas vers le ciel qui donne la pluie, mais vers la terre qu'elle mouille et qu'elle féconde. Toujours comme question préalable, il convient de remarquer que le nom de la fête n'est pas une notion abstraite, «la fête de la pluie», mais dérive d'un attribut précis d'un dieu qui, à Callatis, portait l'épithète de δίομβρος, soit d'une façon générale, soit avec un caractère mystique, c'est-à-dire seulement dans certaines cérémonies et à un certain jour de fête, spécialement caractérisée par cette qualité du dieu.

Si l'épithète à sens actif de ὄμβριος se rencontre assez fréquemment, surtout lorsqu'il est question de Zeus (voir Bruchmann, *Epitheta Deorum Gr.* (Roscher, suppl.), p. 136; IG. IV 1598 (Corinthe), etc.; voir de même l'épithète analogue de ὑέτιος, tout aussi bien connue), l'épithète de δίομβρος est en échange, à notre connaissance, inconnue jusqu'à présent. Cependant, nous trouvons d'autres épithètes apparentées par le sens à δίομβρος. Tel est l'attribut ὀμβροχαρής que porte Γῆ (Bruchmann, *o. c.*, p. 72); telles sont aussi, mais à filiation plus lointaine, l'épithète de εὔχλοος («à la belle verdure»: (ce qui implique logiquement la qualité de δίομβρος) portée par Δημήτηρ *ibid.*, p. 74), ainsi que celle de χλόη et χλοόκαρπος étroitement apparentées à εὔχλοος (*ibid.*, p. 77).

Il est clair, sans que d'autres démonstrations soient nécessaires, que la divinité à qui revient tout naturellement le titre de δίομβρος est la terre: soit comme Δημήτηρ, soit, mieux encore, comme Γῆ μήτηρ. Nous avons vu que cette seule divinité possède en fait des épithètes analogues à celle que renferme notre nouvelle inscription. Le culte qui se révèle dans un attribut tel que δίομβρος est cependant par excellence rustique. C'est un culte d'agriculteurs. De même que nous voyons par exemple Ζεὺς Ὑέτιος (Iupiter Pluvius) adoré par un collège de paysans de l'île de Cos: τὸ κοινὸν τῶν συμπορευομένων παρὰ Δία Ὑέτιον, collège composé de tous les citoyens à in-

térêts ruraux, qui s'assemblaient avec les paysans pour faire des sacrifices à l'autel du dieu, de Zeus «le dispensateur de la pluie» (Dittenberger, *Syll.*[2] II 735), de même nous voyons célébrer à Eleusis, à Athènes, à Epidauros, etc... immédiatement avant le commencement des travaux agricoles, la déesse Δημήτηρ Προηροσία (voir Höfer dans Roscher, *Myth. Lex.*, III 2999) par une fête appelée Προηρόσια ou Προηρέσια (voir Dittenberger, *Syll.*[2] II 521, 28 et 628, 6, et Daremberg-Saglio, IV 1, 673), comme divinité qui prépare la terre pour bien recevoir la semence. La fête des Proérosies (ἡ ἑορτὴ τῶν Προηροσίων: Dittenberger, *Syll.*[2] II 628, 4 et suiv.) était célébrée, comme l'a prouvé Dittenberger (*l. c.*) en corrigeant A. Mommsen (qui la place au mois de Boédromion: Septembre-Octobre), au mois de Pyanepsion (Octobre-Novembre) «après les premières pluies d'automne»: on faisait les sacrifices immédiatement avant le commencement du labourage, comme pour une inauguration des travaux d'automne. Ainsi donc, la «terre mouillée» par les premières pluies d'automne est l'épiphanie par excellence favorable de la déesse qu'adorent les Grecs aux Proérosies. La meilleure preuve nous en est fournie par le fait que Déméter est adorée à cette fête, qui est sa fête, précisément en compagnie de Zeus Ombrios et de Poseidon Phytalmios (voir Höfer dans Roscher, *o. c.*, III 2999), c'est-à-dire avec les deux divinités suprêmes qui donnent à la terre desséchée l'humidité fécondante; (voir les textes chez Plutarque, *Sept. sap. conv.*, 15 (Mor. 158, *e*) et *Adv. Coloten*, 22, 3 (Mor. 1119, *f*).

Par conséquent, la Γῆ Δίομβρος fêtée par les Callatiens aux Διόμβρια n'est autre que la Γῆ Ὀμβροχαρής, ou encore Δημήτηρ Προηροσία fêtée par les autres Hellènes au commencement des semailles d'automne, après les premières pluies. Les „Diombries" de Callatis doivent donc être considérées comme un autre nom des Proérosies et, comme telles, se placent dans le calendrier callatien vers la même époque que les Proérosies du Sud, à savoir Octobre-Novembre.

Le fait d'avoir pu identifier les Diombries présente une grande importance pour l'histoire de Callatis. En effet, nous apprenons d'une part la place exceptionnelle que tenait l'agriculture dans la vie des colons doriens de l'endroit et, d'autre part, par l'appellation originale donnée à cette fête, l'indépendence spirituelle de ces colons.

Il nous reste à signaler une question encore, avant de finir. Le décret concernant Apollonios est rédigé en dialecte dorien. Nous possédons des documents certains, provenant toujours de Callatis et rédigés en κοινή (AEM. VIII 3, 6; XIX 108, 63; XIX 109, 64, etc.); mais la grande majorité des inscriptions de Callatis est en dialecte dorien, à l'exception, naturellement, des inscriptions AEM. VI qui sont toutes faussement indiquées

comme originaires de Callatis. Cette persistance du dorisme, que maintenaient particulièrement vivant à Callatis les étroites relations entretenues par la cité avec sa métropole l'Heraclée Pontique, a sans doute contribué dans la plus large mesure à la conservation du caractère primitif de l'hellénisme local, avec ses antiques institutions religieuses, et a été une des causes importantes de la florissante civilisation de Callatis, dans sa permanente rivalité avec sa voisine ionienne plus heureuse, Tomi.

